

Sara-dagar

Sara-dagar

SARA LIDMAN-SÄLLSKAPETS MEDLEMSSKRIFT

Sara Lidman-sällskapet

Pg 47 62 02-7

www.saralidman.se

Omslagets teckning av Stina Wirsen/DN.

Sättning av Johan Hammarström.

Tryckning utförd av tryckning.nu | h:ström – Text & Kultur AB, Umeå, 2011.

Kära Sara-vänner!

September 2010

HOS MAMMA LISBETH i Vilhelmina med utsikt över Volgsjön. En solig söndag i september, himlen hög och blå, luften krisp, manar till att plocka lingon som lyser djupröda uppe på remmen - för i morgon börjar älgjakten. Just läst texterna till vår Sara-skrift. Vilken vägvisare i livet Sara var och är. Det handlar om val av blickriktning som Annelie Bränström Öhman så träffande beskriver i sin essä om den kärleksfulla blicken.

Sara Lidman-sällskapet föddes för tre år sedan 2007, en liknande hög septemberdag, på en picknickfilt i Gallejaur vid Vithattens fot. Vi var en liten skara nära vänner till Sara. Dagarna innan hade jag rusat ihop med Annelie på universitetet och vi sa alla med en mun: Vi måste hålla Saras anda levande.

Vi vill fira och minnas Sara en gång om året i mars när ljuset kommer. Sara hade ett alldeles särskilt förhållande till marsljuset. Om dess förlösande kraft för hennes skrivande berättar Birgitta Holm i sin essä om Oskuldens minut.

Hittills har vi hållit tre Sara-dagar. Varje dag har haft sitt särskilda tema: Mitt möte med Sara 2008, Sara och teatern 2009 och nu senast Sara och politiken 2010. Detta är sällskapets första medlemskrift. Vi har här sammanställt föredrag från de två första Sara-dagarna.

Jag blir upprymd av att läsa dessa texter, här finns både saltet och

skrattet. Saras minnesvärda varg-yl på torget i Umeå i mars 2003, hur hon fick 4 000 Umeå-bor att yla ut sin förtvivlan över USA:s förestående invasion av Irak förmedlat av Georg Andersson. Hanna Olsson vill fråga Sara om hur det var att komma till Sydafrika 1960, just efter massakern i Sharpeville. Annelie Bränström Öhman håller sitt löfte till Sara och skriver berättelsen om Tovan. Birgitta Holm påminner oss om Saras kärlek till teatern och om alla de uppskattade teaterpjäser hon skrev. Ulph Nyström minns ett uppvaknande i tonåren där mötet med Sara hade en avgörande betydelse. Om att vara nära anhörig till Sara, att ha henne som sin moster och sitt monster, vittnar Erik Danielsson och Ulla Danielsson. Anita Salomonsson berättar om sina första trevande möten med Sara och hur de till sist blev som två lekande småflickor som älskade att galnas med språket.

Läs och lev!

Ulla Danielsson

Ordförande i Sara Lidman-sällskapet

www.saralidman.se

Sara-dagar 2008

BIRGITTA HOLM

Tillkomstens minut

Skapandet och månaden mars

ett marsljus så starkt...

SÅ BÖRJAR *OSKULDENS minut*, den som blev Sara Lidmans sista roman. Med litet e, mitt i en mening, ett flöde

Ett par stycken senare:

och i detta översinnliga ljus ett hudlöst jag

Något ännu inte avgränsat. Utan hud.

Något som vill forma sig, komma till:

en stumt rasande vilja –

Någon, Ingen. Nanna. ”Nannas list” heter kapitlet.

Marsljuset flödar:

mannen så solbränd att huden flagnar över näsan; han gnäggar och hästen skrattar; två strimmor av sammanpressad himmel blånar i medarnas spår utefter vägen; och som om ett dån kunde viska hörs hovslagen i fjädermassorna; och HON ser de yttersta ripfunen darra

sin hälsning från det som ännu inte är helt dött i fågel och vildt.

Tiden är tidigt tjugotal, och Isak Mårten är på väg med ett lass rippor från Avaviken till Skellefteå. Här passeras Ecksträsk, hemmaby, lämplig att övernatta i.

Dagen kan mycket väl ha varit den tjugonionde mars, som i dag, vår första Sara Lidman-dag. Nio månader och en dag senare är det den trettionde december. Sara Lidmans födelsedag.

Köraren är ojämförlig, älskad sedan tidernas begynnelse:

Isak Mårten är den utsedde, HON har följt honom från början av all tid; det är hans röst, det är hållningen, händerna

Den natten – mot alla hinder, mot broderns olycka, moderns uppriktighet, faderns förstämning – genomför Nanna sin list och får ”sitt ägg att blomma”.

Tillkomstens minut.

En marsdag år 1976, just som Sara Lidman hade återvänt till Missenträsk för att slå sig ner där och börja på sitt Jernbaneepos skrev hon i dagboken. Ekonomin var usel efter år av agitation istället för romaner. Modern Jenny hade just dött, och fadern Andreas låg för döden på sjukhemmet i Jörn. Bara Arvid, farbrodern, fanns kvar i stugan längst västerut på liden i Missenträsk. Själv upplevde Sara att hon stod inför sitt livs ”största nederlag” i och med att hon valde bort boken om Vietnam för Västerbotten.

Då skriver hon i månaden mars, och datumet är den tjugonionde:

Dessa saliga morgnar. Att få vakna i detta ljus denna frihet. I utkanten av världen. En timme före Arvid. När han vaknar skör, munter och fridsam. Denna lilla utkant av lyx, denna överklighet - vars förutsätt-

ning varit storm smärta orättvisor grymheter om jag inte kan gestalta den varför skulle jag då leva

Gestalta *den*, skriver hon. Trakten, byn, födelseorten och dess historia. En gång långt tidigare skrev hon:

Jag har en by på hjärnan, en västerbottnisk by som nu för länge sen är något annat än den var när dess ansikten djurläten marshimlar rönnblommor, sorger glädjeämnen arbetshänder samlades till en sådan vision som jag ville fånga.

Att återge födelsebyn är en besatthet, hon liknar den vid något hon en gång hörde en målare säga om sitt måleri: ”jag har sett en röd färg en enda gång – jag lever bara för detta: att kunna fånga den rödheten och fästa den på duken”.

Men det står också i dagboken: *gestalta* den. Skapa litteratur.

Missenträsk blev Ecksträsk, ett litterärt universum. En värld i sin egen rätt, som blir alla byar och alla smärtor och glädjeämnen på jorden.

Ett av de stora konstnärliga miraklerna i denna värld är hur allt binds samman. Det sker på alla plan, i stort som i smått. Här ska jag bara ta upp den stora bågen, den övergripande. Scenen för debutromanen *Tjärdalen* är Ecksträsk. En kollektivroman från byn, och en historia från barndomen, från pappa Andreas. Tiden är trettiotal, kring 1933. I stugan längst västerut på liden finns Greta, en tioårig flicka som dyrkar sin fader Petrus.

Oskuldens minut, den sista romanen, utspelas till större delen i Ecksträsk. Utsiktspunkten i ”Nannas list” är stugan längst västerut på liden, stugan där Nanna låter sig avlas. Även *Oskuldens minut* är en kollektivroman. Precis som i *Tjärdalen* är flickan, Greta eller Nanna, bara en i gruppen, en av byborna. Greta får sin plats i mitten och i slutet av romanen, ofta ihop med lillasystern Kajsa. Nanna syns egentligen

bara två gånger efter sin ”list”. Ena gången är i mitten, när lillasyster Regina har fötts och Nanna slungas ut i svartsjuka och övergivenhet. Då, i undergångens stund, kommer fadern Isak Mårten och lyfter upp henne, ”och hon väljer honom för andra och tusende gången”.

Andra gången Nanna träder fram är på slutsidorna. Brodern Hallvar har begått sitt hjältedåd, att rädda systemen Regina från att gå ner sig i ett hål i lill-slöjet. Alla är samlade i köket kring Hallvars hjältedåd. Hallvar, mamman, Regina. Så samlade att Nanna inte ens märks när hon kommer in. Än en gång utanför. Osynlig.

Då kommer Isak Mårten. Som alltid stannar han ett ögonblick i dörröppningen för att hälsa rummet, bli hälsad själv. En sekund dröjer det innan Hallvar hinner svälja hjortronsylten han firas med för att berätta om Räddningen. Och den sekunden är nog för Isak Mårten att se

att där stod Nanna och höll på att sjunka genom ett osynligt hål på släta golvet och hur bara han och hon insåg faran

Och där på köksgolvet i Ecksträsk, och på romanens sista rad, sluts bågen i författarskapet. Pappan, blicken, historier att berätta och gestalta:

så han sa:

Men hör nu Nannafliskan – kom ska jag berätta en historia för dej

Sara Lidman och den kärleksfulla blicken

PÅ NYÅRSDAGENS MORGON förra året, 2007, vaknade jag i gryningen och hade drömt om Sara.

Drömmen utspelade sig just här, på Bildmuséet, och jag skulle – precis som nu – hålla föredrag. Fast det var i stora utställningshallen, där – som några av er kanske kommer ihåg – Sara satt med vacker lingonkrans på huvudet när hon firade sin 80-årsdag.

I min dröm var det en tämligen informell tillställning, precis som nu.

Den enda och stora skillnaden var att Sara själv var med.

Hon satt något lite på sidan. Skulle nästan ha kunnat smälta in i mängden om det inte hade varit för den häpnadsväckande knallröda lurviga mössa hon hade på huvudet. Den påminde rätt mycket om den där märkliga bruna ryamatts-liknande mössan hon ibland bar i verkligheten, och som fick henne att se ut som en skogsmulle på rymmen...

Men nu satt hon här och var lågande röd. Och jag tänkte i drömmen att det där nog måste vara mer av en Warjmössa än den äkta vara som tronade på Hagars hjässa i *Jernbanan* – och som senare följde med som ett hemligt och oäkta morsarv, på tvärs mot blodsbanden, till den argsinta Rönnog Martinsson. Hon som dyker upp i de två sista böckerna i *Jernbanan*, med sin röststyrka, sin obändiga livsvilja och sin stora passionerade vrede.

Ja, en Warjmössa som var en riktig ARG-mössa var nog denna illröda skapelse, tänkte jag.

Och nu bar det sig inte bättre än att jag i drömmen naturligtvis hade förlagt anteckningarna till mitt föredrag.

Vilket ju är föreläsarens version av mardrömsklassikern att komma till flygplatsen och märka att man inte bara glömt passet utan också byxorna hemma.

Jag sprang runt i rummet, letade än här än där, men icke. Och nu var det min tur, nu ropade en konferencier upp mitt namn och jag hade bokstavligen tappat mina ord och alla mina papperslappar.

Jag kallsvettades svårt (värre än nu) – och tänkte att det bara att ställa in.

Men då mötte jag Saras blick. Hon fixerade mig intensivt, över glasögonkanten.

Först tyckte jag att hon såg förfärligt sträng ut, men sedan såg den både uppfordrande och muntert förväntansfulla glimten i hennes ögon. Hon log lite okynnt, och nickade uppmuntrande åt mig och såg bara för underbart tokig ut i sin röda rya-mössa.

I sådant sällskap kan man inte vara för fin i kanten, förstod jag.

På lätt skakiga ben tog jag plats vid det lilla podiet man hade ställt fram och började berätta ... helt utan papper.

Och vaknade förstås.

Men antar att det gick bra, och hursomhelst så står jag ju här i dag-med papper!

Och det är ingen poetisk efterhandskonstruktion när jag säger att den där blicken ur drömmen – och den röda warjmössan! – hade en avgörande betydelse för att jag skulle kavla upp ärmarna och bestämma mig för att äntligen bli klar med min bok om kärlekstematiken i *Jernbanan*, den som på något krokiga vägar hade börjat som ett kapitel i en

tilltänkt bok om passion och emancipation i svenska 1900-talsromaner, men som sedan svälde över alla breddar... det var lögn att sluta, när jag kommit igång. Jag blev ”jernbanad” – varken mer eller mindre!

Och då var det bara den underbart argsinta Rönnog och Lifsens rot jag skulle skriva om. Men texten växte och växte och fick ett monstruöst format för att vara ett kapitel ... och under mer än ett år hade jag lagt alltihop på hyllan. Tills jag förstod att det faktiskt var en bok, och inte ett kapitel jag hade skrivit. Och att den slingrade sig jämsn med hela *Jernbanan*.

Jag hade förstås träffat Sara i levande livet också. Då var jag fortfarande på kapitel-stadiet och hon var välvilligt avvaktande till var det hela skulle ta vägen.

Men blicken i drömmen – och den lågande röda färgen tillsammans med den obändiga munterhet som hade fått den att ta form av en tovig mössa – sammanfattade på ett bättre sätt än vad jag i vaket tillstånd hade kunnat tänka ut – den känsla, den stämning som hade lockat mig in i den stora berättelsen –

Den uppfordrande kärleksfulla blicken, munterheten och vreden som är lifsens rot!

En vacker treklang som går i ett långt eko genom *Jernbanans* alla sju romaner.

”Kärlek lever av att kärlek se” var ett Shakespeare-citat som Sara själv ofta återkom till i olika sammanhang. Och i *Jernbanan* är det helt sant. Allt börjar och slutar i blicken, från första till sista romanen.

Till exempel i scenen vid brunnen, ur *Din tjänare hör*, när Didrik och AnnaStava står där ”med bara några famnar luft emellan, och ho vet om inte själva vadmalet var genomskinligt i detta ljus” – ja, så förtäta

seende är denna scen att själva stockarna i timmerväggen har ögon – ”som visste allt utan att blinka”... Eller som i inledningen till *Oskuldens minut*, där den kärleksfullt utkorande, utväljande blicken korsar gränsen mellan innan-liv och liv... i medvetandet på det lilla Vredens barn, som dväljs i det kroppslösa utom-synliga och vars namn döljs bakom de gudalika versalerna HON.

HON som väljer sin blivande fader, Isak Mårten, genom blicken:

blicken

hur allt älskar honom så att han måste le, så snart han vaknar och ser sig omkring – HON vill fånga den blicken

på en gång vara del av hans seende – och det han ser

Mycket förenklat skulle man kunna säga att det är i det pulserande kraftfält som uppstår mellan de innerliga, uppfordrande, bekräftande och kärleksfulla blickarna som berättelsen i *Jernbanan* vecklas ut.

Och det ska för säkerhets skull sägas: att den kärleksfulla blicken inte bara är en affär mellan människor. Snarare är den uttrycket för en syn på livet och på existensen som innefattar den älskade i samma för-innerligande ögonkast som ett perfekt innött spadskafte eller skönheten i hästens öga eller en kåddroppe i en takbjälke.

Eller som doktor Ström får uttrycka det i *Din tjänare hör* – det handlar om att kunna uppfatta

spänningen mellan mig och jordens medelpunkt

I den bemärkelsen kan den kärleksfulla blicken också kunna sägas handla om en uppdriven sensibilitet; för tillvaron, tingen, djuren, relationen till medmänniskor ... Som ett slags *innerlig-görande* och till och med en *erotisering*, som rymmer ett frö till insikt om att männis-

kan med sitt val av blickriktning – och därmed med den fria viljans kraft, faktiskt förmår att frigöra sin förmåga att leva ett kärleksfullt liv.

Och naturligtvis också omvänt: för den som vänder undan istället för att möta den Andres blick, riskerar också blockera sin livskraft. Och mer än så: *oseendet* är inte bara improduktivt, och erotiskt och estetiskt impotent. När det kommer till uttryck, t ex genom att någon förnekar eller förringar kärlekens betydelse i människolivet, så är det nästan alltid ett förebud om ett mer destruktivt osynliggörande som hotar att beröva en människa – eller en plats – dess status och makt.

Det handlar alltså inte bara om ett lättsamt buret romantiskt budskap i största allmänhet – även om, som sagt, den till synes mer lättfärdiga munterheten är ett återkommande inslag i den lidmanska berättarstilen. . .

Nej, det handlar om ett uppfordrande allvar, som både handlar om författarens ansvar mot sin berättelse och mot de människor vars liv hon ger kropp och röst – och i vidare bemärkelse om valet av en medkänslans snarare än med-lidandets etik och estetik.

Eller som Sara själv i en intervju formulerade det:

Man måste kunna *förmedla* utan att *förråda*.

Det vill säga, om fattiga människor, människor i krig, misshandlade kvinnor – eller för den delen norrländska småbrukare och kronotorpare – objektifieras genom att ömkas, beskrivas som förlorare och offer, så har berättaren i någon mening förrått deras mänskliga värdighet. Sara Lidmans vände systematiskt på det offer-seendet i allt det hon skrev. Hon sökte ständigt nya former, genrer och uttryckssätt för att hitta *förmedlandets* jämbördiga, demokratiska grundton. Men allra synligast – och utfört i störst skala – blev det i *Jernbanan*.

Mitt favoritstycke, där jag tycker att detta blir mest suggestivt synligt

– och där *den kärleksfulla blicken* bryter fram fullt öppet – är den passage i *Den underbare mannen*, som jag också lånat citatet som är titel till min bok från –

kärlek! och någonting att skratta åt! dessutom

Citatet är hämtat ur ett dramatiskt förtätat avsnitt i berättelsen där Didrik Mårtensson, alltså *Jernbanans* starka man och sockenstäm-mans ”Olförare”, mitt i vintern är på väg på en smått förryckt lång skidfärd ”oppåt marka”. Hans enda och föga ärorika motiv för färden är en återuppväckt åtrå till tjänstekvinnan Hagar, hon med Warjmös-san – hon som fyllde hela Mårtenshuset och större delar av byn med en eggande oro och ”olickligt god täv”, när hon anlidades som amma åt Didriks och Anna-Stavas stor-son Isak Mårten... Nu är Didrik på väg till Avaviken där Hagar har öppnat ett värdshus och allteftersom han färdas närmare otrohetsens hägrande möjlighet, slocknar minnet av den älskade hustruns Anna-Stavas ansiktsdrag för hans inre blick, trots att han förgäves försöker hålla fast dem.

Det blir kväll och han tvingas söka natthärbärge hos den ut-fattiga familjen Renström.

När Didrik kommer innanför tröskeln ser han att deras hem skriker av brist, fattigdom och hunger.

Den enda ätbara han kan se är en flådd ekorre, upphängd på tork i taket. Tyngd av sitt materiella överläge bjuder Didrik därför familjen på sin egen rikligt tilltagna matsäck och dristar sig till att ställa den, som han tror skamfyllda frågan, om hur familjen egentligen livnär sig. Familjefadern Ferdinand förklarar: ”visst är ekorrköttet bra. Men utan salt är det som kärlekslöst. Som ingenting att skratta åt.”

Orden drabbar Didrik mitt i veka livet.

Den livskunskap och värdighet som han tycker sig höra i den fat-tige mannens ord får honom att gång på gång smaka på orden, upp-

repa och variera dem. ”som kärlekslöst” ”som ingenting att skratta åt”

Om kött utan salt är som liv utan kärlek, torde det omvända också gälla, tänker Didrik.

Och som för att göra läsaren uppmärksam på att detta är en omvälvande stor och för hela berättelsen bärande tanke låter Lidman Didrik veckla ut den ytterligare ett stycke, mot en slutsats:

Det gudomliga anspråket på mänskligt liv: Det måste rymma kärlek! och någonting att skratta åt! dessutom.

Meningen bryter av mot det blommande ordrika språkbruk man vanligen förknippar med Didrik. Den nästan aforistiskt avklarade formuleringen är helt enkelt för precis, för konturfast, för att falla rätt på plats i hans mun.

Det ligger därför nära till hands att i de här orden höra en förklarande teatervisning till läsaren – och till Didrik – från författaren själv. Här möts, med andra ord, i några andlösa rader – berättelsen två Olförare, Sara Lidman och Didrik Mårtensson. Öga mot öga, ord mot ord.

Orden faller in, som en diskret insmugen avsiktsförklaring: som ett credo för den stora berättelsen. En övertygelse om att människolivet rymmer – och kräver plats för – en gudomlig fordring som bär kärlekens namn och skrattets tonart.

Det är ett ögonblick av absolut närvaro, där du nästan kan få känslan av berättelsen tittar tillbaka på dig, med en lika innerlig som uppfordrande blick. Som att den vill ha svar på sin stora fråga, om kärleken, också av dig.

Läser man *Jernbanan* från början till slut, från första romanen till den sjunde, börjar man urskilja hur de där ögonblicken av absolut

innerlighet och passionerad närvaro i platsen och känslans nu, ligger utströdda genom hela berättelsen som en glittrande vintergata. Det är ögonblick som lyser väg, banar stig åt äventyret och blåser liv i de Vredens barn, som med Saras egna ord beständigt bidade sin tid ”i träd-kronor eller moln – på spaning efter föräldrar att sätta till världen”.

Och särskilt dagar som denna – mitt i det stora marsljuset!

sara

VILKA KRAV KAN en okysst sextonårig pojke i Norra Västerbottens inland ha på ett Författarskap?

Jag vill lyfta frågan, låta den hänga under taknocken en stund, och darra.

Vilka krav kan en okysst sextonårig pojke i Norra Västerbottens inland ha på ett författarskap? Vi ska se.

Jag har en son som heter Melker, som snart ska fylla sex år.

För ca två år sedan, på väg hem från dagis, så säger han till mig:

Min kontakt har sagt, att om det kliar så måste man klia – annars gör det ont.

Jag frågar Melker:

Vem är din kontakt?

Och hans svarar, i självklarhet:

Det är farfar , han som är död just nu.

Jag funderade mycket på hur han kommit över ordet ”kontakt”.

Mig veterligen så har han en begränsad erfarenhet av spionfilmer, science fiction eller new age-litteratur.

Kontakt för honom borde ju snarast vara stickkontakter, eluttag, nåt man ska akta sig för.

Istället får Melker sms från gammldöfarsgubben, trots att han inte

ens har en mobiltelefon.

När jag försiktigt frågar ut Melker får jag klart för mig att hans informationsinhämtande från den andra sidan sker sporadiskt, ("lite då och då") och handlar om vitt skilda ämnen som klåda, gravar, änglar och de dödas fritidsintressen.

Kort sagt: min son har en kontakt som förser honom med nödvändig information när så krävs.

Och nu börjar det brännas.

Nu plötsligt kan jag se att jag i mån delar min sons erfarenhet.

Om vi definerar en "kontakt" som *någon som förser oss med nödvändig information när så krävs*, då var sara för mig en kontakt. Och inte sa hon väl direkt:

Om det kliar så måste man klia – annars gör det ont, utan snarare:

Solen står och stampar i spiltan, och hästarna de trava på himmelen.

Så hade ingen hittills tilltalat mig.

Och inte var hon död just då, heller, utan en som förvaltade ett författarskap.

Kontakt. Högspänning.

Så mitt första svar på frågan vad en okysst sextonåring i Norra Västerbottens inland kan kräva av ett författarskap är:

Kontakt.

Det är sen kväll, juldagen 1981.

Vi är på Nygatan 15 i Jörn, och det är tyst.

Farsan och Morsan har gått och lagt sig, grannarna har släckt ned: Emil Ståhl med fru, Sundströms tvärsöver, och änkefru Nilsson med hund. Palle Linders likaså.

Nygatan ligger öde. Allt stillar sig.

Jag är i vardagsrummet och på fönsterkarmen ligger två böcker: Din tjänare hör och Vredens barn.

Och jag börjar läsa.

Utanför fönstret meterhöga snödrivor.

Än har jag ingen aning, men i natt kommer snön att brinna.

”Och som om vårherre hade avsett att människor skulle leva överallt på jorden, kom de att slå sig ned i bördiga trakter, att slå sig ut i karga områden, att klösa sig fast vid allt magrare kläppar, att hoppa mellan tuvorna i bottenlösa kärr, och bygga sig en stuga ytterst i snön.”

Och redan här, efter inledningsorden, måste jag lägga ifrån mig boken.

Jag hade ingen aning om att jag befann mig i en situation som krävde såhär nödvändig information. Hjärtat bultar, rummet expanderar, och det varma trycket över bröstet.

Och jag går en stund i rummet för den här kontakten är skarpladdad.

Har man nånsomhelst spetskompetens när man sexton år och bor på Nygatan i Jörn, så är det i ämnet längtan.

Jamen ni fattar ju själva - att 1981 vara fast i en oavbruten händelselöshet, en enda lång söndagförmiddag och ingen syns på byn och kiosken öppnar först efter högmässan.

Medan Livet har happy hour på Café Opera i Stockholm och alla är där...

Och vid caféborden i Paris förs det intellektuella samtal och folk skrattar och i Prag står alla sextonåringar i portuppgångarna och grovhånglar....men i Jörn är det tre timmar innan tåget kommer....

Åhh denna längtan efter blickar och kyssar och grovhängel och Världen och nåt som tar mig i anspråk och bort härifrån och gör mig till en annan..... Nätsomjagintevet.....

Denna längtan som blivit vrång av brist på föremål och namn.

Och så kommer sara. Min kontakt.

Kommer till min fönsterkarm.

Och ger mig Didrik.

Upprorsmannen, som förlöst av en notis i Skjellet-avisen tar språnget upp ur dikets botten, utmanar sockenstämma, och utmanar föreställningen om att livets nödortf är mer än nog för oss i Universums Ödemark.

Didrik, som säger:

– Ulph du kan inte nöja dig med att längta – du måste VRÅLA:

– KOM JERNBANA. KOM ANNA-STAVA.

KOM DET VERKLIGA SCHWÄRJE, KOM SLUNGA OSS OM VARANN....

Didrik som tar mitt huvud mellan sina händer och säger:

Varför skulle vi tävla med sork och bäver den korta tid vi vandra här nästan som gudaväsen.

Didrik som lyfter mig ur Jörnsdiket.

Kärlek.

Hur kunde Sara veta så mycket om hur det var fatt på Nygatan 15?

Mitt andra svar på frågan vad en oksyst sextonåring i Norra Västerbottens inland kan kräva av ett författarskap är:

En känsla för Nygatan 15.

Det heter ju att ordet vart till kött, men i mitt och saras fall var det snarare så att köttet vart till ord.

Kroppen gick före meningsbyggnaden, i den bemärkelsen att innan jag läste böckerna såg jag pjäsen.

Två månader innan trycket stiger på Nygatan, såg jag Norrbottens-teaterns föreställning av Hästen och Tranan. Leif Sundbergs dramatisering av Jernbanesvitens tre första delar.

Här mötte jag alltså för första gången alla dessa Månlidenvarelser, Anna-Stava, a 'Catarina Mor, Länsman Holmgren, Nabot, Hagar...

I Parkskolans gymnastiksal i Glommersträsk såg jag Länsman Holmgrens piga Hagar gå över scenen med rumpan bar.

Jag vill påminna om att jag var sexton år och oksyst.

Jag minns varje steg hon tog, hur hon gick, hur hon höll i serveringsfatet, och det okuvliga draget runt munnen, hennes maktkamp med Länsman Holmgren och i 27 år har jag levat med bilden av Hagens barrumpa.

Didrik spelades av Roffe Degerlund – i 27 år har jag därför varit tvungen att älska Roffe Degerlund.

Ni vet den här kärleksscenen vid brunnen, när Didrik och Anna-Stava får syn på varann på håll och möts i ett långt ögonblick, utskuret med fjärilsvinge, där ingenting hörs utom skådespelarnas andhämtning eftersom ingen i publiken vågar andas.

Hur de bara står där, med hela scenutrymmet mellan sig, uppmärksamma varandra, ser varandra, rör vid varandra och bara andas.

Kärlek som inte i första hand har med närhet att göra, utan hur man laddar avståndet mellan sig själv och den man älskar.

Så när jag sitter där, på Nygatan 15, och juldag blir till annandag och jag växer in i berättelsen och det här som ångar ur texten definitivt är barnförbjudet och trycket som bara stiger i rummet, när jag går in till a catarina mor så har hon en kropp.

Alla jag möter i texten har en kropp.

Jag hör tygfrasen, klackarna mot golvet och känner vinddraget när de går förbi mig.

Jag kräver inte att alla författarskap ska föregås av en scenföreställning i en gymnastiksal i Glommersträsk, men jag tror att alla författare som vill ha nåt med en sextonåring i Norra Västerbottens inland att göra måste anstränga sig för att ge sina gestalter kropp.

Jörn, 1981.

Desperat Hallelujastämning, social kontroll, lördagssupande, en tristess stavad i versaler, en jävla öken, the simplicity of it's people, the emptiness of their minds.....

Och så plötsligt, 150 sidor in i Din Tjänare hör, så viskar sara i mitt öra:
Du är i Jörn – du är i skapelsens centrum. Sträck på dig.

Den som följer den offentliga debatten i Sverige kan konstatera att det går inte en vecka utan att en eller annan ”aktör” på denna ”scen” använder sig av begreppet *vanligt folk*.

Programledare i TV gör samma sak.

Ibland beskriver människor i min omgivning sig själva som hemmahörande i gruppen ”vanligt folk”.

Varje gång jag hör det rycker jag till, som inför ett oväntat hot.

Vilka skulle det vara? De vanliga? Vem lever ett liv med rädslor och passioner så all dagliga att de är utbytbara? Jörnsbor? Men varför skulle Jörnsborna, som genom *Jernbanan* just mantalsskrivits i skapelsens centrum, plötsligt begära utträde därifrån?

Kan det vara så att den som uttalar orden *vanligt folk* har ett intresse av att fördriva mig och andra Jörnsbor? Att försöket att fösa iväg oss till denna förrädiska gemenskap av förminskning, är ett verktyg för att själv ta sig in mot centrum?

Ett centrum som doftar mer av makt än av skapelse?

Av min pappa, han som är död just nu, har jag ärvt en urklippbok.

Artiklar han klippt ur lokaltidningen Norra Västerbotten. Jörns-
perspektiv.

Dödsannonser, fotbollsreferat från division 5, företagsnyheter, kommunal bevakning, olyckor, arbetsplatsreportage.

Men hur jag än bläddrar hittar jag inget vanligt folk.

Jag har sara i mitt öga och mitt öra. Jag ser Månlidenvareler.

Jag läser om vårdbiträdena på sjukhemmet som ryter ifrån överodrägliga arbetsvillkor,

om inhopparen som avgör lokaldebytt mellan Jörn och Kusfors i andra halvlek,

skollärare Lindgrens debattartikel om ”behovet av solidaritet, den svårare, *praktiska* varianten”, och de hårt komprimerade raderna ur en nekrolog: ” Han var känd överallt i socknen genom sina resor med sin varubil”...

Vi är inga mullsorkar, om vi bara rätar på ryggen. Vi är gudaväsen.

Ingen.

Ingen, som inte är förtryckare, eller har bjudit in förtrycket in i sin egen kropp, talar om vanligt folk. Eller vanliga människor.

Det här är mitt nästa svar på vad en oksyst sextonårig pojke i Norra Västerbottens inland kan kräva av ett Författarskap:

Hjälp med att känna igen en förtryckare.

Lite senare på natten, när jag hunnit till sidan 189 och Didrik tar till orda på sockenstämman, viskar sara på nytt i mitt öra:

Det är rätt att göra uppror mot skapelsens centrum.

Jag ler för mig själv. Jag ler än.

Och ännu senare, när jag lyfter blicken från boken, ser jag hur snödrivorna brinner utanför mitt fönster.

Trycket i vardagsrummet på Nygatan 15 blev för starkt.

Så sara, du som är död just nu, tack för att du gav mig tillträde till skapelsens centrum, och sedan gav mig modet att göra uppror mot skapelsens centrum.

Det är väl ungefär vad en oksyst sextonårig pojke i Norra Västerbottens inland kan kräva av ett författarskap.

Platsen, Världen och en skopa för-älskelse.

Puss från ulph.

Om vänskap, skrivande och Sydafrika

GOD VÄNSKAP ÄR verkligen något speciellt, något värdefullt. En privat värld och ett skyddat område där man kan känna sig trygg, återhämta sig, känna glädje. I det privata sammanhanget släpper kraven, man behöver inte vara rädd. Man kan sänka garden inför alla de anspråk som den yttre världen ställer. Hos Sara Lidman fanns en mycket stark känsla för den nödvändiga gränsen mellan det privata livet och offentligheten. Hon hade tidigt upplevt medias makt att förvandla bilden av en människa, upphöjelsen och så krossandet, förnedringen. Det fanns med i många av våra samtal – när du går över gränsen till den offentliga scenen där du blir bedömd och betraktad av en okänd omvärld måste du vara ytterst medveten om dina ord och ditt uppträdande.

Det är med vänner som man undersöker världen, granskar sig själv och sina relationer till omvärlden. Du befinner dig i en fredad zon. Det är som Sverige i gamla tider, du ställer ifrån dig vapnen i vapenhuset; du förväntar dig inte ett hugg i ryggen. Du går in i kyrkan skyddslös och koncentrerar dig på att ta till dig Ordet! Det finns vänner man träffar och det finns vänner man delar sitt liv med. I mångt och mycket tycker jag nog att min vänskap med Sara var av det senare slaget. Men det tog tid.

Sara och jag var vänner i 20 år, från 1984 och fram till hennes död 2004. Olika skeden hade sina olika förtecken. Först var det en vänskap mellan tre kvinnor och sedan mellan två kvinnor och en man och slutligen med

en kvinna och hennes släkt. Och efter hennes död växte samhörigheten med Saras yngre släktingar. De första sju åren blev grundstenen, mellan 1984 och 1991. Det var då vänskapen mellan Grete Almgren, då 81 år, Sara Lidman då 60 år och Hanna Olsson då 40 år utvecklades. Jag bodde på Heleneborgsgatan på Söder och Grete på Långholmen. Gretes och min vänskap började på sitt alldeles speciella sätt.

Jag hade skrivit en artikel i Dagens Nyheter om lyckokänslan av att ha kommit hem i storstan till ett byliv jag kände igen från min uppväxt i Åhus i Skåne när jag flyttade in på Heleneborgsgatan. Jag beskrev hur grannarna bjöd in mig på en kopp kaffe, hur ett småstadsliv utvecklades. Dagen efter det att artikeln var införd la Grete ett kort i mitt brevinkast – vi hade då aldrig träffats – välkommen in på en kopp! Den självklara ritén grannar emellan som jag var uppväxt med blev ingången också i Stockholm till ett nytt, annorlunda och spännande grannliv. Nästföljande dag gick jag över Pålsundsbron till Långholmen och in i ett halvt förfallet men underbart vackert gammalt trähus. Så blev Grete och jag vänner, hon blev min första lekkamrat i vuxen ålder.

Grete och Eskil Almgren

Ålder spelar roll. Jag är nu något äldre än vad Sara var när vi träffades och kan på ett nytt sätt omfatta Gretes och Saras liv före vårt möte hösten 1984. Grete och hennes man Eskil Almgren var ”urvännerna” i Saras liv. De hade mötts 1955 och blev på många sätt den fasta Stockholmspunkten, i kärlek både sedd och utmanad. Grete kom från Köpenhamn med det vackert klingande efternamnet Schneekloth Dich. Hon växte upp i en överklassmiljö med socialistiska värderingar, vänner till föräldrarna tillhörde de första socialisterna i Danmark. När Eskil var död, tog Grete tillbaks sitt danska efternamn. Hon bedrev som ung konststudier i München och när Francos diktatur tog strupgrepp om Spanien försökte Grete ta sig in i landet för att förena sig med motståndssidan.

Men gränsen mot Spanien var stängd och hon stannade ett år i Frankrike och bodde tillsammans med judiska och tyska författaremigranter.

Detta kosmopolitiska liv fortsatte Grete tillsammans med Eskil i Stockholm med Hamngatan som adress. Deras hem tog emot många danska judar och motståndsmän under kriget liksom konstnärer och författare. Grete och Eskil såg Nils Ferlin dansa i sitt hem! Men city i Stockholm skulle snart förändras. Klarakvarteren revs och Grete och Eskil blev uppsagda och erbjöds en liten trea som ersättningslägenhet. Grete vägrade flytta dit! Hon hade en önskedröm – hon ville bo i ett 1700-talshus på en ö i centrala Stockholm. Men hon visste inte att ett sådan hus existerade på Långholmen, Ingenjörsvillan tillhörig Mälarvarvet. Grete och Eskil fick höra talas om Huset men fick nej till att flytta in, Huset var avsett för deras anställda. Almgrens lät sig inte stoppas. De tog med sig en nyckelknippa och åkte till Långholmen, en av nycklarna passade. Sedan flyttade de helt sonika in och ockuperade Huset. Så småningom fick de fast hyreskontrakt på Huset, men det dröjde. Under flera år fick de bo på ett kontrakt skrivet för tre månader i taget.

Huset blev ett intellektuellt vattenhål för många konstnärer, författare, socialister. Sara berättar i ett TV-program om de människor som besökte Grete och Eskil i Huset på Långholmen – Erik Blomberg, Ivar-Lo Johansson, Eva Palmer, Peter och Gunilla Weiss, Siri Derkert med flera. Hon beskriver det som en tid av socialistisk skolning men framförallt som ett avgörande möte med sina Första Läsare. De som får möta den nyskapade texten för första gången – de som i sin läsning skall ge motstånd till en bättre text, hjälpa författaren att utvecklas i sitt hantverk. Hon talar om Grete och Eskil som talangfulla människor utan egna ambitioner och därför till så stor inspiration för andra. Kärleken till Eskil, en man som för sin försörjning var revisor men som i sin själ var poet, hade många bottnar. I Birgitta Holms biografi Sara – i liv och text återger hon ett brev Sara skrev till Lars Forssell 1979 – ett år efter Eskils död:

”Jag var ju litteraturens LillBabs i många år, älskad av veckopressen och sedd över axeln av alla fattiga poeter och allvarliga författare som var födda i buschen (sic!) eller på en bakgata och som inte gjorde särskild affär av det. Jag var i ett hemskt tomrum, ihjälkramad av pressens stora martyr-makerska....

Då blev en liten grå kamrer intresserad av mitt språk. Och tilltalar mig som en människa. Han sket fullständigt i att jag var ’berömd’ och att jag var en fjolla och okunnig och manierad och osäker. Han satte i gång med att lära mig något. Marx och Proust och Musil och Brecht. Det finns i detta land i vår slamsiga tid en sorts kammar-lärda, förse-nade Kafka-gestalter som tar livet och proletariatet på allvar.”

Huset får nytt liv

Från hösten 1984 kom Sara allt oftare att bo i ett eget rum på Långholmen. Det hade funnits komplicerade trådar av kärlek mellan Grete, Sara och Eskil och ett längre uppehåll i vänskapen. Men nu var Eskil död och det var tre kvinnor från olika generationer som möttes. Sara höll på med sitt, jag höll på med mitt, Grete och jag flamsade och skrat-tade. Stunderna på verandan, pilandet över Pålsunds-bron i båda riktningar, gåvor och gengåvor – det var ett sällsynt märkligt ”familjeliv” utan blodsband och utan någon riktig ordning av det vanliga slaget. Den långa äldre kvinnan med käpp tog sig många gånger uppför den branta trappan från Södra Mälarstrand via Pålsundsgatan till Heleneborgsgatan för att hänga blomsterbuketter på mitt handtag eller lämna speciella budskap genom brevinkastet. Lätthet och ömhet, konflikter och mindre dramer – men alltid en självklar tillhörighet. Ett liv utanför gängse regelverk och konventioner. När det var fest bar Grete sin röda brevbärarkavaj som hon charmat till sig av en brevbärare i Köpenhamn.

Huset var skamfilat, förfallet, omodernt och alldeles underbart! Köket var mörkt och opraktiskt med inredning från 1920-talet.

Kakelugnarna, trägolven och så den stora verandan fylld av blommor och Grete i vilstolen som var navet i Husets sociala liv. Ytterdörren stod alltid öppen och nya, ofta mycket yngre människor hittade sin plats i den sociala dynamiken. Vi levde i ett reservat utanför Tiden och förstod knappt att det var just det som var den stora välsignelsen! Husets skyddsande var en skabbig antilop vars huvud vakade över allt på sin plats utanför köksfönstret. Sara talade ofta om Gretes skönhet, hur den åldrande Grete och Huset var ett. Hon förundrades över hennes förmåga att se skönhet, både i konst, ting och människor. Nu ägde Grete livet, människorna som kom till Huset sökte henne.

När Grete dog 1991 hade redan Leif Sjöberg kommit in i Saras liv. Då blev det en ny triad med nya innebörder. Livet ute i Skarpnäck där det ständiga kärleksgnabbet mellan Sara och Leif inbjöd till olika slags positioner hos besökaren. För och emot Sara, för och emot Leif och tillsammans alla tre i utforskande samtal. När Leif dog blev Umeå huvudorten. Men då blev det också för mig mera kontakt med Saras närmaste, systerdottern Ulla, hennes man Stephen och deras son Simon. De hade nosat på Långholmen i olika turer – men när tyngdpunkten försköts till hemtrakterna var de självklarheten i Sara-gemenskapen! Saras märkvärdiga förmåga att få människor att mötas fortsatte efter hennes död. Vid hennes begravning bodde familj och vänner i husen i Missenträsk, förutom systerdottern med familj, systersonen Erik med sin Lisa och familj, stockholmsvänner. Denna obegripliga upplevelse av en död och begravnen Sara samtidigt som hon var högst levande i och mellan oss; gråt, skratt, samtal.

Att bli vän med Sara Lidman

När jag tänker tillbaka på de första åren jag lärde känna Sara tror jag att det var två saker som kom att bestämma om vänskapen skulle fortleva eller inte; det ena hindret fanns inom mig, det andra mellan

Sara och mig. Hur förhåller man sig till en nationalikon? Älskad och bespottad – ofrånkomligen i mittpunkten med sin vita hårtofs, sitt högljudda skratt, berättandet och bedårandet! Gick man på gatan, satt i tunnelbanan, var på teatern med Sara – så var hon sedd. Ser du – det är Sara Lidman! Detta fängelse att vara en känd, igenkänd, alltid benämnd person. Det finns ju ingen ömsesidighet i relationen till en människa gjord till staty över sig själv. Och då visste jag ingenting om vilken oerhörd tyngd denna uppmärksamhet varit för Sara som ung författarinna. Vilket fängelse det inneburit att bli avskild från den övriga mänskligheten genom sin ”berömdhet”.

Jag kommer inte ihåg någon bestämd punkt – men jag vet att jag i mitt inre idisslade känslan av underläge och arbetade på att komma bort från underdånig beundran och inställsamhet. Detta grundarbete underlättades i hög grad av Grete och livet på Långholmen. Grete var en sällsynt egen person, jag tror aldrig jag har träffat dess like. När hon blev äldre var hon rädd för att snubbla på trasmattan och bryta benen. Då tog hon bort mattan och målade dess ränder på trägolvet. En sådan idé kan bara födas i en obändig själ! Det är mycket tack vare henne jag ser åldrande som en möjlighet till nytt eget liv och inte som en nedförbacke av tillkortakommanden. Det fanns synnerligen starka och blandade känslor mellan Grete och Sara men absolut inget upphöjande av Sara Lidman i det sällskapet. En pjäs av Sara sattes upp på Dramaten men Grete och jag åkte hem i pausen, Grete tyckte den var urusel! Inget att slösa tid på.

När Sara Lidman ersatts av relationen till Sara fanns ett hinder kvar. I strategiska punkter, vid olika tillfällen under årens lopp var det helt nödvändigt att försvara sig, med näbbar och klor. Orden visslade mellan oss! Kunde man inte försvara sig, bjuda Sara motstånd – så fanns det inget att be för! Det kunde gälla min klädsel, det kunde gälla något jag skrivit – kraftmätningen mellan oss var nödvändig! Det senare kunde jag acceptera som förhållningssätt – men absolut inte det

förstnämnda. Den tyranniska ådran hos Sara måste bemötas, det var förutsättningen för den ömsesidiga respekten. Text var helig för Sara – artighet det sista ord som var användbart när det gällde att hitta det rätta Ordet. I vänskapen låg omutlig ärlighet kring det viktigaste! Skrivandet! Men det gällde att försvara sin särart som människa, att få vara sig själv!

Varje vänskap mellan två människor har sin egenart – man bygger ett universum gemensamt från två olika människoliv. Detta privata byggande, med egna koder och egna tilltal är själva kärnan i vänskapen. Det är där glädjen finns över att den andra existerar. Jag lyfter telefonluren och det skriker i örat – ”det är monstret ifrån Missenträsk”! När tystnaden och ensamheten höll på att ta kål på henne ringde hon. Och det finns bara en människa någonsin som tilltalat mig som Hannaflickan! När man lever sitt liv är det nuet som gäller. Det finns tusen mindre och större episoder att berätta om, men de har glidit ihop med det egna livet. Det självklara utreder man inte, det utforskar man inte heller. Är man vänner delar man livet när det levs.

Sara, Hanna och Sydafrika

En av de märkliga egenheterna i vänskapen med Sara är att just i den stunden som är idag mars 2008 skulle jag verkligen behöva intervjuja, pressa Sara Lidman – inte Sara – på fakta, diskutera med henne så är hon död! Nu står jag precis vid startskottet för att börja skriva om en svart god väns liv i Sydafrika; Duma Joshua Khumalo. Boken kommer att röra sig i tiden mellan åren 1958 och 2006 i Sydafrika och den ort som är navet i boken är Sharpeville.

Författaren har lämnat ett arv, javisst. Alla hennes böcker går att läsa om. Boken hon skrev efter sin tid i Sydafrika – Jag och min son – går att läsa. Författaren förstår och beskriver världen genom sina erfarenheter. I en gestaltande form föds en fiktiv form som när den

är som bäst fördjupar, vidgar, sätter avtryck i läsarens eget liv. Men jag vill nu veta hur det var när Sara Lidman var i Sydafrika, vad som var de osynliga rottrådarna till hennes bok! Därför är jag så djupt tacksam för att det blev en biografi skriven av Birgitta Holm när Sara levde. Sara Lidman är död – men hennes livshistoria är nedtecknad och därmed tillgänglig. Om inte, skulle vi vara hänvisade till skrönor, fragment och delar av berättelser utan att de djupgående livsrötterna till skrivandet och livssammanhangen blev synliga. Det blir för mig också så tydligt hur snabbt ett människoliv är över och vikten av det skrivna ordet. Inte minst gäller det de skrivande kvinnornas liv som har en tendens att förminskas, förringas och glömmas bort.

Birgitta Holms utmärkta kapitel om Sydafrika behandlar tiden då Sara var där mellan augusti 1960 och februari 1961. När man skriver en biografi rör man sig uppströms, går genom det skrivna för att hitta den mylla från vilken författaren skriver. Hon gör tidsresan med Saras liv och böcker i bagaget. Det som berör mig så starkt nu är att Sara var där DÅ. JUST DÅ. Sara kom till Sydafrika samma år som massakern i Sharpeville ägt rum, den 21 mars 1960. Det är den tveklöst viktigaste punkten i Sydafrikas moderna historia, det finns ett före och det finns ett efter. Historieskrivning skrivs efteråt, när man kan urskilja linjerna i ett längre skeende. Nationalistpartiet hade kommit till makten 1948, apartheidregimen hade genom sin lagstiftning på alla livsområden begränsat, försvårat, omöjliggjort den svarta befolkningens liv. Men genom massakern i Sharpeville tog apartheidregimen ett steg till. Genom sin polis dödades fredliga demonstranter. Staten var beredd att ta till dödligt våld mot de medborgare som vägrade en slavtillvaro under de vita herrarnas regim.

Den ende reportern på plats i Sharpeville kom från tidskriften Drum, Humphrey Tyler. Sextionio människor dog, 178 människor skadades. Trettio personer sköts framifrån och 155 bakifrån. Det var inga våldsvärkare som dödades, det var fredliga Sharpevillebor som

sköts till döds av polisen när de flydde från platsen. Efter massakern i Sharpeville förbjöds all politisk verksamhet, ANC (Afrikanska nationalkongressen) och PAC (Panafrikanska nationalkongressen) gick under jorden, liksom deras ledare. Nelson Mandela och de andra svarta ledarna skapade den väpnade grenen Umkonto we Siswe (Nationens spjut) 1961, det var inte längre möjligt att med enbart fredliga medel bekämpa apartheidregimen. Under de följande 18 månaderna genomfördes sabotageaktioner över hela landet. 1964 dömdes Nelson Mandela och medåtalade till livstids fängelse i Rivoniarättegången. Den statliga repressionens våld och mörker kom att vila över Sydafrika i flera decennier.

Drum – Trumman – var en legendarisk tidning under 1950 och tidigt 60-tal. Det var en tidning som speglade den nya tiden. Redaktionen bestod av både svarta och vita men målgruppen var den svarta befolkningen. Tidningen andades Johannesburg – jazzen, samtalen på lönnkrogen, brottsligheten, den nya litteraturen, politiken. Och där föddes den grävande journalistiken i Sydafrika. Sara var i Johannesburg, träffade och blev nära vän med författarinnan Nadine Gordimer, gick på fest med tidningsfolket på Drum. Hon var som ung kvinna där i den tid då repressionen och polisstaten tog sitt fasta grepp om nationen. Det är precis detta jag nu skulle vilja intervjua Sara Lidman om. Vad uppfattade hon av den avgörande förändring som skedde i Sydafrika? Träffade hon journalisten och fotografen som var i Sharpeville när polisen sköt? Hur diskuterade man det nya politiska läge som uppstått efter massakern? Förstod man vad som skulle komma? Kort sagt – hur upplevde hon ”tiden” i Johannesburg hösten 1960?

Och så en sak till – betydelsen av att uppleva rättegångar. Rättegången som samhälls-drama, som berättelse och spegel av sin samtid har alltid funnits som ett mantra i vår vänskap. Inte bara från Sara. Innan vi träffades hade jag skrivit Skulden – om Yngsjömordet, en berättelse från min hembygd i Skåne från slutet av 1800-talet. Och

under Långholmsåren skrev jag boken *Catrine och rättvisan*. Men när jag nu läser Birgitta Holms text följer jag rottråden till våra samtal i ett möte med en åldrad engelsman på ett pensionat i Appelsbosch Natal, mr Green, globetrott och författare. Det var han som gav henne tipset; besök rättegångar för att lära känna landet genom dess domstolar. Sara hade hamnat i Natal för att hon följde i spåren på sin vän konstnärinnan Berta Hansson som var där drygt ett år på 1950-talet. Men Sara skulle inte stanna där länge, det var i guldstaden Johannesburg det nya hände. Och när hon kom dit lydde hon Mr Greens råd.

I brev hem till Berta skriver hon om sina intryck:

”Jag går i court om dagarna och ser mördare och tjuvar och de stiger fram som ur mysteriespel – ibland känner man sig hävd ur tiden att man ser rättegångar ur ett alldeles annat perspektiv. Ofta ofta känner man sig stå som den anklagade, någon gång också som domaren – den rollen är onekligen värre. Den anklagade får ofta ett drag av höghet över sig, en ödesgloria förgyller det hårdaste nylle, han var tvungen att göra den gärningen, den väntade på honom, nu väntar han på straffet som ska befria honom.” Sara vill hitta ett nytt sätt att skriva: ”Jag skulle vilja lämna realismen helt och hållet, skulle vilja skriva en sorts ödessagor i den öververkliga ton som klingar i rättsalen i detta land.”

Händelseförloppet efter Sharpeville var dramatiskt. ANC och PAC gick under jorden, människor gick i exil, motståndskampen hårdnade och människors liv förändrades. Även Sara fick känna snärten från apartheidregimens piska när hon och ANC-mannen Peter Nthite greps för brott mot ”the immorality act” – allt intimt umgänge över rasgränserna var förbjudet. Hon förvisades från landet och skrev sin bok *Jag och min son i Kenya*.

Sara kom till Sydafrika efter massakern i Sharpeville och mina resor dit har jag gjort efter 1994 då den historiska pendeln slog i en ny riktning och demokrati infördes. Hemma i Stockholm har jag en

släktvägg. På den hänger foton av mina döda förmödrar och förfäder. Mitt på väggen hänger också en väv av Saras vän Berta Hansson, föreställande ett svart barnansikte. Jag fick väven som gåva av Sara när jag och Grete var och hälsade på i Missenträsk. Nu följer jag Sara Lidman i spåren på mina kommande sydafrikaresor – med Sara inom mig!

Källor och litteratur

Axelsson, Per-Arne; Intervju med Sara Lidman i SVT den 27.4.1992
– I Baksätet

Dagens Nyheter 18.1.1986; Intervju med Grete Almgren: Hon bor kvar i huset hon ockuperade 1955

Holm, Birgitta, Sara – i liv och text, 1998

Lidman, Sara, Jag och min son, 1963

Tyler, Humphrey, Life in the time of Sharpeville, 1995

Sampson, Anthony, Trumman – Svart, vitt och färgat i Sydafrika, 1961

100 år med Sara

SARA VAR MIN moster under drygt 53 år, resten uppåt hundra stod min syster Ulla för. Vår mor Agata Elisabeth är den enda som är kvar i livet från Lidmans i Missenträsk. Hon är den äldsta i syskonskaran på fem med Sara som den näst yngsta. Lisbeth som hon kallas framkommer som Isak-Mårtens och Rönnogs förstfödda dotter Märta i romanen *Oskuldens minut*. Att ha fått uppleva en moster som Sara har varit fantastiskt. Hon var som en extra förälder. Jag kallade henne för "Månstret" och hon mig för "Morbrodret - ett uttryck som hon hämtade från tiden i Afrika. Eljest var "Pajken" och "Gossekarlen" vanligast. Våra kontakter ökade allt mer med åren. Hon var alltid närvarande även om avstånden ibland varit långa. Sara känns fortfarande närvarande på något sätt som hon själv upplevde sina föräldrar och förfäder i väggarna hemma i Missenträsk.

Även om vi bodde i en by längre in i Västerbottens inland än Missenträsk, så kom hon ofta på besök. Det kunde vara i samband med inbjudningar för att hålla tal på hembygdsmuséet vid "plass 'n" (Kyrkstan i Vilhelmina). Det var på 50- & 60-talen. Och Sara hälsade på sin storasyster med familj. Till saken hör att mamma tillsammans med Sara skrev ett svar på en platsannons från två bröder i byn Dalasjö utanför Vilhelmina. De sökte en hushållerska efter att deras mor hade gått bort. Bröderna Alexius och Runo Danielsson hade med biträden fullt upp med att driva sin diversehandel. De hade ingen råd med att

sköta hushållet samtidigt. De var unga och hade dessutom varit utan far sedan 7 år och deras lillasyster hade stuckit iväg med en ung man från byn. Det var 1942 och några år efter att Sara och Lisbeth varit på sanatoriet i Hällnäs. Lisbeth tyckte att det var på tiden att komma iväg från gården och ut i stora världen. Svaret från Missenträsk var så tilltalade för bröderna i Lappmarken att de utan tvekan anställde Lisbeth bland alla de andra sökande. Lisbeth anlände sent en kväll till Dalasjö efter att ha rest hela dan med tåget via tvärbanan upp till Arvidsjaur och sedan ned med inlandsbanan via Storuman och till Vilhelmina. När hon väl var framme i det nya hushållet hade de unga bröderna ingen mat att bjuda på trots att det fanns fullt med livsmedel nere i affären. Med det snåla bemötandet var hon på väg att vända om och hem igen. Hon insåg dock snart att det nog skulle ordna sig med bara med lite tålmod. Och det har hon haft gott om. Matlagningen hade hon lärt sig redan som liten flicka vid spisen med mor Jenny och senare i tjänst som piga i en lärarfamilj och arbete som kocka i huggarlag uppåt skogarna kring Arvidsjaur. I affären i den nya byn uppstod snart tycke mellan Lisbeth och den äldre brodern Runo. De gifte sig på midsommaren 1946 i Österjörns kyrka. Innan dess hade hon tagit tjänst som kokerska på mejeriet i Vilhelmina.

När Sara kom på besök var det alltid muntert. Hon hade massor att berätta om människor och händelser. I resväskan hade hon med sig presenter som intressanta böcker om äventyr och naturvetenskap. Sara hade en friare syn på yrkesval än vad som ansågs realistiskt i en inlands- by. Här skulle killar bli något nyttigt som ingenjörer om de läste vidare. Sara menade att om man gillade att spela ett instrument som fiol, vilket Ulla gjorde, så skulle man satsa på att bli musiker och leva på det. Idrott som jag höll på med var dock inget man skulle ägna sig åt. Hon var väl påverkad av Ivar Lo. Senare kom hon även med politisk litteratur och skivor med popmusik. Det var främst till mig och Ulla. Våra föräldrar blev lite bekymrade över hennes politiska

inflytande och diskussionerna började snart gå höga vid matbordet. Morsan lagade till och dukade upp de allra läckraste maträtter. Denna generositet imponerade verkligen på Sara. Där ovanför affären var det ingen brist på varor i jämförelsen med vad de upplevt i Missen trots att de levde på ett lantbruk. När vi åkte på årliga sommaresemestrar var det ofta med bil till Stockholm och Saras lägenhet på Jungmansgränd i Gröndal. Vi fick bo där några veckor. Det var längst upp i ett höghus med fönster i taken och utsikt åt alla håll. Där fanns ett fullständigt bibliotek för upplysning också och garderober fyllda av hastigt inköpta märkes-kläder. Sara var ju bortrest i Afrika och senare i Vietnam. När hon blev fångslad i Sydafrika förstod vi att hon var en känd person. Vi såg det i tidningarna och många i byn frågade oss hur det var med "a 'Sara".

Sara ville även gå promenader för sig själv i skogen när hon var på besök. Då kunde hon vara lika svårtåtkomlig som morfar Andreas när man var nära honom gående med en mjölkhink över gårdsplanen i Missen. När hon skaffat sig huset i Jämtland på Kaxberget i Håxås, intill Berta Hansson, Birgit och Hendrik Nyberg med barn och andra konstnärer, åkte vi dit och firade midsomrar. Det var fester, dans och diskussioner till långt ut på nätterna.

Hon påtalade alltid vikten av att ta reda på saker och att leva sig in i hur andra människor kan känna det. "Allting är ju intressant det beror bara på hur man framställer det". Sara blev som en extra förälder med ansvar för politiken, stilen och moralen. När hon höll på med Vietnamfrågan i början på 70-talet upplevde jag henne så intensiv och stark att jag fick hålla fast mig i bordsskivan för att inte falla undan i åsynen av hennes genomträngande blick. Hon kunde sitta framför TV:n och bli fullständigt ursinnig av att se något nyhetsinslag med USA:s bombningar över Indokina. Hon förbannade det och skrek upprepande svordomar.

Hon kunde vara väldigt sträng och komma med alla möjliga mot-

stridande förmaningar, som att inte träna kroppen för mycket så man lät sig förvandlas till en hormonstyrd könsvarelse i umgänget med tjejer. Och hon godkände inte någon bara för att hon var snygg. Eller att man inte skulle gå klädd för trångt som modet då föreskrev. Brallorna skulle sitta ledigt. Inte heller skulle man äta eller dricka för mycket öl så man fick mage. Att använda tobak var slöseri med energi. ”Rökningen tar bara kraften ur dig som du kan använda till viktigare saker”. ”De är bara de som har kraft i överskott som kan ägna sig åt rökningen”. De var också argument som bet. Sara hävdade ofta vikten av att leva medan man håller på. Var något för tråkigt så skulle man bara lämna det, vare sig det var en text eller bildvisning. Livet var för kort för att ägnas åt oväsentligheter. Viktigt var sinnelaget, att göra sinne, och att hålla sig munter.

Om Sara hade levat idag skulle hon ha det jobbigt. Hon skulle vara rasande över den tilltagande utförsäljningen av folkhemmet och vårt lands naturrikedomar. Tänk bara på de amerikanska bolagens jakt efter uran i Norrland eller på de uppdrag i USA:s tjänst som unga svenska killar skickas till i Afghanistan. Det skulle få Sara att skriva och skrika av vrede.

Det är verkligen roligt att ett Sara-sällskap har kommit igång och att vi i fortsättningen kommer att fira henne med en särskild dag varje vår i samband med marsljusets återkomst.

Vi ska hålla oss muntra och hålla hennes anda av motstånd vid liv!

”Kärlek lever av att kärlek se”

– om att se och att bli sedd

DET VAR NÅGOT väldigt speciellt med Sara som moster eller ”månster”. Hon kallade sig så, Månstret – en genial sammanfattning där hon både oskadliggjorde den farlighet och respekt som hennes offentlighet ibland kunde ingjuta, som hon skickade en hälsning till det USA som hon gillade. Alla amerikaner som protesterade mot kriget i Vietnam och i Irak. Stephen, min hjärtevän som lämnade USA på grund av Vietnamkriget, hade lite svårt skilja mellan ”en” och ”ett” och kallade henne ”mostret”, så sammantaget blev hon Månstret för oss barn och barnbarn.

Att komma till Sara var ett äventyr, en alldeles särskild stämning. Där fanns ett lugn och ett ljus. Jag har försökt ta reda på vad det bestod i – hon lyssnade och hon såg och sedan återberättade hon ens liv – som en saga, där man blev större än sig själv, som Kajsas pojkvän Tobias så träffande beskrev mötet med Sara. Förmågan att se och att berätta hade hon efter Andreas, min morfar, som var en underbar berättare. Bara han kom in genom dörren hälsade han luften med berättelser och skämt så att tillvaron lyfte.

När mina morföräldrar var närmare nittio år och låg på sjukhemmet i Jörn var Sara där. Hon hade flyttat upp till Missenträsk i mitten av 1970-talet och fascinerades av hur föräldrarna fortfarande uppvak-

tade varandra. Mamma Jennys paniska förälskelse i Andreas. Vid ett tillfälle hade Jenny klippt av hans slips och när Sara frågade varför, sa Jenny: ”jag tycker inte han behöver göra sig så framstående alla gånger...”. Då skrev Sara en artikel som hette ”Kärlek lever av att kärlek se”, ett Shakespearecitrat påstod hon. Vi har letat över allt men det finns inget sådant citat av Shakespeare. Det är helt enkelt ett Sara-citat. Hennes förtvivlan när hon kommer från föräldrarna, förundrad över deras kroppars skörhet och skönhet så nära döden. ”Att avklädas” som mormor Jenny sa. På väg till tågstationen i Jörn för att ta rälsbussen hem till Missenträsk får hon syn på en affisch: ”Benknäckargänget”... om att lära sig döda och lemlästa. Allt finns inom människan (nästan) både ont och gott, skriver hon. Men hur och vad vi sedan uppmuntrar, det är det viktiga och det avgörande. Den tanken var så oerhört klar och stark hos Sara – den kärleksfulla blicken – att se och berätta om både det stora och det svåra i livet utan att förråda.

Om att bli förälder, om hur barnet förändrar och förändrar en talade Sara ofta. Sara som mor-moster var en gåva. När vår son Simon blev sjuk eller vi måste flytta då kom Sara till oss. Hon satt där med Simon i köket, de packade upp glaset och gräddade plättar medan de berättade historier och talade om livet och om världen. Åååh, så vi ville vara där tillsammans med dom.

Samtalen med Sara är det jag saknar mest. Med Sara kunde man tala om allt. Jag var tretton år och i den där osäkerheten om vem man är och vem man vill vara, där man måste skilja ut sig från föräldrarna för att bli sin egen. En pojkflicka i blå trenchcoat, beigea slacks med lappade knän. Kommer ihåg ett tillfälle i Hammerdal där Sara bodde hos sin vän Berta Hansson. Det var vid midsommartid och obeskrivligt vackert – ljuset, midsommarblomster, smörbollar och stormhattar. Jag står med Sara framför ett fång höga stormhattar. Sara visar på dess form och blåviolettera skimrande hjälm, dess skönhet och dess gift – hur man med den kunde ta sitt liv. Vilket svindlande ögonblick. En

vuxen som tilltalade en och tog en på allvar, vilken befrielse att få tala om döden – inte så att jag ville ta mitt liv men ändå att få tala om den.

Senare i 17-årsåldern när jag sommarjobbade på Stockholms sjukhem, det var 60-tal och Sara bodde i Gröndal. Vi samtalade om kärlek och sexualitet och hur man kunde skydda sig. Hon var väldigt konkret och berättade om hur man använde pessar. Vilken lycka att ha en vuxen som förstod ens längtan och innersta tankar.

När Sara närmade sig slutet möttes deras blickar, Saras stadigt fäst vid pappa Andreas, hans skälmska blick från fotot på väggen framför hennes säng. Sara kämpade in i det sista med att sätta ord på det utsägbara, det som bara kan erfaras, då citerade hon pappa Andreas när han närmade sig slutet: ”Jag hade nyss en tanke här bredvid av största vikt. Men den låg så djupt att jag inte kan nå den med ett ord”. Åter står Nanna på köksgolvet hemma i Missenträsk och håller på att omkomma när pappa Isak Mårten kommer in, står där i dörröppningen och ser Nannas belägenhet: Men hör nu Nannaflissan – kom ska jag berätta en historia för dej

Hur mormor Jenny inför döden sa till Sara: ”tänk att det var du som är min mamma! Vem hade kunna tro det?” Hur hon formulerade Saras credo, att det är barnen som utser sina föräldrar.

Tanken på Sara får mig att skratta, ett befriande skratt över tillvarens stora skämt.

GEORG ANDERSSON

En stor röst för Freden och Rätten

Ur djupen ropar vi till Dig, Herre

SARA LIDMANS STARKA, välartikulerade röst ekar ut över Rådhusorget i Umeå. Det är en dag i mars 2003.

Och samfällt ropar de församlade demonstranterna ut sin protest mot Irakkrigets vanvett. Det är ett uttryck för förtvivlan, vrede och vanmakt. Det är ett rop som vill visa deltagande med de lidande krigsoffrens smärta. De utdragna ordlösa ropen från 4000 demonstranter dånar över Umeå och tränger sig via TV-kanalerna in i vardagsrum i hela landet.

Detta är för oss en god minnesbild av Sara Lidman. Demonstrationen blev hennes sista offentliga framträdande och är för oss ett kärt minne av en stor röst för Freden och Rätten. Hennes plats var barrikaden. Hennes målgrupp var folket. Hennes drivkraft var kampen för människovärdet.

Jag vill, utifrån egna iakttagelser och upplevelser, göra några korta reflektioner kring Saras betydelse i samhällsdebatten. Jag har också sökt spår av hennes inflytande som kan avläsas i framträdande politikers memoarer. Därtill har jag i samtal med ett antal företrädesvis äldre politiker på såväl lokal- som riksnivå inhämtat synpunkter.

Sara Lidman engagerade sig starkt i en rad samhällsfrågor. Det

kunde röra kalhyggen, nedläggningshotade jernbanor, motorvägar, hormoslyr, vapenexport m m. Sin sista bok ”Kropp och själ” översände hon till mig med följande dedikation: ”Hjördis och Georg med fredshälsning från västerbottniska Sara och en bister rad på sid. 90 till f d landshövdingen. Vi får göra upp vid tillfälle!” Ett exempel på att hennes vakande öga iakttagit en handling som hon inte gillade.

När man frågar folk om Sara Lidmans politiska roll så är det främst Vietnamfrågan som lyfts fram. Samstämmigheten är närmast total. Man upplever att hennes engagemang mot USA:s krig i Vietnam hade mycket stor betydelse för opinionsbildningen. Hennes arbete var ju också mycket imponerande. En strid ström av artiklar, mångårig agitation på möten runt om i landet – och hennes författarskap – allt präglades av ett starkt och obrutet patos för Vietnams folk och dess rätt till fred och självständighet.

Hon vände sig direkt till folket. För makten var hon obekvämd.

”Visst tvingades vi lyssna,” sa en av de främsta rikspolitiker jag talat med. ”Men makten är som du vet ibland mycket trög”. Jo, jag vet, så har det varit och så är det. Och jag kan konstatera att vi som lyssnade till Olof Palmes tal på Broderskapskongressen 1965 i Gävle och då gladdes över hans markeringar mot Vietnamkriget – vi var alla säkert redan påverkade av Sara Lidmans argument.

Opinionen hade börjat svänga. Hon hade, kanske mer än någon annan, lärt oss förstå hur vanvettigt USA:s krig i Vietnam var.

Sara var imponerande i sin uthållighet och intensitet. Hon tände eldar där hon drog fram – men hon hade också en kraft och ett engagemang som höll lågorna brinnande. Med fakta och en talekonst som berörde, formade hon sina framträdanden. Med drastiska liknelser och ironiska vändningar, med känsla och poesi, med frågor och svar fyllde hon sina tal och artiklar. Där fanns drag av den skärpa, med vilken gamla testamentets profeter gisslade ogudaktiga kungar. Man

kunde också märka att hon under sin uppväxt tagit intryck av den väldiga väckelsens förkunnare. Ingen kunde stå oberörd när hon talade.

Många blev omskakade av Sara Lidman. Det var liksom hennes kallelse att under stor del av sitt liv ägna sig åt Vietnam. ”Om USA ändå kunde lämna Vietnam så jag finge gömma mig i ett hörn och berätta historier om hästar och karlar”, skrev hon 1967. Då återstod ytterligare 8 års kamp innan USA upphörde med sina angrepp på Vietnam. Hon höll ut, men sa hon ”jag tycker inte om mig i rollen som agitator. Men vad ska man göra...”

Vi är många som tyckte om Sara både som författare av skönlitteratur och som agitator. Och vi uppskattar och beundrar hennes nit, lidelse och uthållighet.

Det var inte med Vietnam som hennes liv på barrikaderna började – och hon skulle inte komma att sluta med freden i Vietnam 1975.

Hennes första framträdande i den offentliga debatten gällde frågan om svenskt atomvapen. Vi vill väl gärna föreställa oss att alla i Sverige alltid sagt nej till kärnvapen. Pinsamt måste jag erinra om att så alls inte var fallet. Trots de fruktansvärda lidanden som små kärnvapen över Hiroshima och Nagasaki år 1945 hade åstadkommit, dröjde det en bra bit in på 60-talet innan frågan om att anskaffa sådana vapen i den svenska krigsmaskinen avfördes från dagordningen.

Sara Lidman gick in i debatten i DN i april 1958. Och hennes engagemang var som vanligt intensivt. ”Detta med atomvapen äter snart ut alla andra tankar hos mig” klagar hon.

Den socialdemokratiska regeringen var splittrad i frågan. Statsminister Tage Erlander lutade mot ett ja, men ville avvakta. Även hans sekreterare den unge Olof Palme tyckte inte att Sverige borde avstå från kärnvapen. På nej-sidan stod utrikesminister Östen Unden. Där fanns också socialdemokratiska kvinnoförbundets profil Inga Thorsson. Men de kristna socialdemokraterna var splittrade liksom SSU. Intres-

set för svenska atombomber var betydande i de borgerliga partierna.

Generalerna pressade på med stöd av så gott som alla tongivande tidningarna. Svenskt kärnvapen behövdes för att avskräcka. Sverige borde därför ingå i terrorbalansen, ansåg de.

Det var i det klimatet Sara Lidman anträdde scenen. Folke Isacson konstaterar i efterhand förvånat, att inga andra av de intellektuella konstnärliga vännerna i slutet av 50-talet var engagerade mot svenska atomvapen. Men man bör då också påminna sig att de som motsatte sig kärnvapen riskerade att stämplas som kommunister och landsföräddare. Sara Lidman har senare skrivit om detta: ”När Herbert Tingsten smädade författare som quisling-typer eller halv-kommunister så var det sedan överflödigt att granska deras skäl mot atomvapen eller deras texter om det transnationella kapitalets framfart”.

Också i Vietnamn-debatten fick hon uppleva hur motståndare försökte avföra henne genom att stämpla henne som kommunist. Men Sara Lidman lät sig inte fångas och begränsas av etiketter.

Nästa fält för Sara Lidmans politiska engagemang blev Sydafrika. Många av oss har ett svagt minne av den fruktansvärda massakern i Sharpville. Den ägde rum den 21 mars 1960. Ett brutalt överfall mot obeväpnade svarta i det rasistiska Sydafrika. I augusti samma år reste Sara ensam till Sydafrika.

Ett grandioöst uttryck för hennes mod, nyfikenhet och engagemang. Hon ville se vad samhällssystem och strukturer betyder för människors och grupper relationer till varandra. Och hon fick uppleva hur ett demoraliserat system skapar förtryck, utslagning och konflikt. Och hennes engagemang tändes .

Där fick hon personligen uppleva polisstatens övervakning och misstänksamhet. Sattes i fängstransport, en natt i häkte med hot om långt fängelsestraff för umgänge med person av fel ras. Händelsen fick som bekant stor internationell uppmärksamhet. Detta skedde i en tid

då det internationella uppvaknandet pågick i politiken i Sverige. Vi började höra talas om namn som Albert Luthuli och Nelson Mandela. Tonvikten försköts försiktigt från humanitär hjälp till insatser för utveckling och strukturförändring.

Nog är det ett rimligt antagande att Sara Lidmans uppmärksammade arbeten i sydafrikafrågan fick betydelse för den politiska debatten i vårt land. Insikten om vår delaktighet i utsugningen av fattiga länder växte. Att äga aktier i bolag som drog nytta av Sydafrikas rasåtskillnadspolitik började ifrågasättas.

Och nu över till gruvarbetarstrejken i Norrbotten. Sara Lidman berättar: ”Det var i slutet på oktober 1967 och mycket tung snö och folkets hus i Svappavaara var som när man tvåreldat i kaminen i Missenträsk bönhus.” Hon talade om Vietnam. En trött gruvarbetare undrar hur det är för dem som går under jord i Vietnam. Vad får dom se när dom går i dagen? Och han ger två tior till stöd åt FNL.

I december är Sara tillbaka för att lyssna till gruvarbetarnas situation. Boken *Gruva* skrivs. Den tänder en eld. I Saras texter har gruvarbetarna fått komma till tals. Dom har berättat om buller, stress och hårdhänt arbetsledning. Om förlorat människovärde i det som skulle vara ett folkhem. Om utsugning i ett vinstgivande statligt företag – som skulle vara en förebild i arbetarrörelsens förlovade land.

På Aromässan -69 går finansminister Gunnar Sträng till rätta med Lidmans produkt. Den bok hon åstadkommit innehåller mest bara kverulans, låter han meddela. Men nu lyssnar arbetarna inte till honom. I Kiruna är det Sara Lidman som är deras samtalspartner.

En månad senare (dec.-69) bryter den stora gruvarbetarstrejken ut. Den varar i 47 dagar. 5000 man i avtalsstridig strejk i Sverige. Detta var en omskakande händelse, vars fulla betydelse vi har svårt att fatta. TV2 har just inlett sin verksamhet och speglar flitigt konfliktens förlopp. Sara får under en tid en roll som kommentator. I Kiruna hyllas

hon som hjälte. ”Det gäller vårt människovärde”, ropar de strejkande.

De fick naturligtvis inte alla sina krav tillgodosedda. Men resultatet betraktades i viss mån som en erövring av människovärdet. En kursändring skedde av det mäktiga LKAB:s personalpolitik. Och ett omfattande reformarbete inom arbetsrättens område inleddes av regering och riksdag. Det är inte svårt att se ett samband mellan den uppmärksamhet och reaktioner som boken Gruva skapade och den iver med vilken reformarbetet inleddes. Men Sara var otålig. ”Ni gråssor bara utreder,” sa hon

Hur mycket har Sara Lidman betytt i samhällsdebatten? Det går inte att mäta. För detta finns inga användbara måttenheter. Möjligen skulle universitetens flitiga forskare kunna ge oss antydningar till svar. Jag hoppas att någon statsvetare vill anta den utmaningen.

Men att hon har haft stor betydelse är uppenbart. Lidelsen, intensiteten, engagemanget har smittat många. Och hon frigjorde folkens inneboende vrede. Hon visade vad en människa med stark lidelse kan åstadkomma. På Rådhusorget förmådde hon 4.000 vanligtvis fåordiga och lågmälda medborgare, med mycket olika bakgrund, att skrika ut sin vrede mot Irakkrigets våld och vanvett. Bara Sara hade det modet och den kraften.

Sara fattas oss nu. Det är så bedövande tyst sedan Sara lämnade oss. Den heliga vreden får inte något utlopp. Resignationen breder ut sig trots att förfärliga krig, orätt och ockupationer dagligen kränker och kuvar nationer och folk.

Genom fortsatt kamp för Freden och Rättvisan kan vi bäst hedra minnet av Sara Lidman. Så låt oss verkligen göra detta!

Sara-dagen 2009

BIRGITTA HOLM

Sara och scenen

Från Job Klockmakare till Lifsens rot

NÅGONSTANS I MIN bok *Sara Lidman – i liv och text* skriver jag att hennes kärlek till scenen är nästan lika obesvarad som H.C. Andersens, för vilken drömmen ju var att erövra världen som dramatiker och inte som sagoberättare.

Fullt så långt gick det inte för Sara Lidman. Att hon över huvudet taget kom in på pjäsförfattande berodde inte på henne själv utan på teaterchefen Karin Kavli i Göteborg, som funnit *Tjärdalen* så scenisk att hon omedelbart tog kontakt med författaren. Tillkomstprocessen skedde i nära samarbete med både Karin Kavli och regissören Knut Ström och ensemblen, och brevväxlingen visar hur versioner gick fram och tillbaka under hösten och vintern 1953 och hur Sara själv var nere och träffade de inblandade. Först hösten 1954 kom repetitionerna igång. Att detta inte var det vanliga bland tidens dramatiker framgår av Karin Kavlis ord i hennes minnesbok *Från Cassandra till Farmor*: ”Sara Lidman är en klok kvinna. Hade hon varit man skulle det inte blivit en bra pjäs. Hon har varit mottaglig för kritik och ändringsförslag från mej och Knut Ström.”

Resultatet blev *Job Klockmakares dotter*, en succé som i sitt slag var lika stor som debutromanens *Tjärdalen*. Den slog rekord på Studion i Göteborg med 122 föreställningar, den sändes i radion, den spelades

av Riksteatern och på Kammarteatern i Stockholm och den sattes upp på Det Norske teatret i Oslo. Ingen i riket undgick den, och den blev ett genombrott för alla som spelade titelrollen, ”den största, vackraste och rikaste flickroll som svensk dramatik hittills berikats med” enligt signaturen Pem. i Göteborgs-Posten. Det gällde för Mona Dan-Bergman i Göteborg och för Inga Landgré i Stockholm, som båda blev nära vänner till Sara Lidman.

Stämningen på scenen var enligt alla vittnesbörd av det innerligaste slag. Småbrukarbyn från *Tjärdalen* har i pjäsen flyttat in i samtiden, där perstorpsplatta har ersatt träbänk i köket och drömmen om motorcykel kommit istället för häst och karl. Men karaktären är som i *Tjärdalen* en försvinnande värld – slammer av mjölkkärl och dunsar av vedbänkslock ackompanjerar handlingen – och värderingarna är de tillbakablickande. Ett ställföreträdande lidande där dottern är villig att ge upp sitt liv för den sinnessvage fadern. Saras far Andreas som var på premiären på Riksteatern i Skellefteå skriver att där fanns mycket som man ”kände igen både i sig själv och människor på nära håll omlindade och bundna med många band, plikt, kärlek, vanetänkande m.m. m.m.”

På försättsbladet till ett manuskriptexemplar av *Job Klockmakares dotter* står: ”Får under inga omständigheter tryckas eller uppföras. Det rätter och packar Er efter. Detta är min yttersta vilja. Samma gäller *Aina*. Testamente uppfört vid vindsröjning 10-8-65. Sara”. *Aina* var pjäs nummer två, baserad på ungdomsnovellen ”Tilly” från sanatoriet i Hällnäs, en värld som ännu föreföll främmande för teaterscenen: ”Sanatorieinteriören är en effektiv, nästan chockartad spelöppning”, skriver Stockholmskritikern Åke Janzon i BLM.

Pjäsen är ett idédrama, fullt av moral- och samhällsfrågor, och samtidigt ett drama om ett omöjligt förhållande mellan mor och dotter. *Aina* är Kain, den icke-älskade, medan modern är Jahve, Svea, och fadern Aron är Abel. Men namnet Svea pekar också mot den moderna välfärdsstaten, Moder Svea, en folkhemstanke à la Alva Myrdal, där

modernitet sätts framför moderlighet och tandvård åt alla barn framför vården om det egna barnets tänder. Det sug som pjäsen har – för mig mer än *Job Klockmakares dotter* – kommer från upplevelsen från sanatorietiden, det gåtfulla tomrum som den fjortonåriga Sara Adela erfor hos sin rumskamrat ”Tilly” i Hällnäs.

Pjäsen hade premiär på Studion i Göteborg den 25 augusti 1956, samtidigt som *Job* ännu gick för fulla hus. Huvudinvändningen var att den innehöll för mycket, ”sprack – av överfyllnad”, men inropningarna på premiären var otaliga och Mona Dan-Bergman inhöstade en ny seger i titelrollen som Aina. I Stockholm sattes den upp samma år på Lilla Dramaten medan *Job* fanns kvar även där, något som gjorde Sara Lidman till den första svenska dramatiker efter Strindberg att ha två pjäser samtidigt på Stockholmsscenerna. Regin var av Alf Sjöberg och skådespelarna en toppbesättning. Ulf Palme som Aron, Irma Christenson som Svea, Lars Lind och Per Myrberg som sönerna, ”Morsan” på sanatoriesalen spelades av Tora Teje, författaralteregot Greta av Catherine Berg och Aina av Margit Carlqvist. Åke Runnquist, Sara Lidmans förläggare på Bonniers, skrev i ett brev till Sara om föreställningen: ”Den var mycket gripande och man förstod väl de många medlemmar av den härdade genrepsspubliken, som grät så att det plaskade på golvet.”

Ett kännetecken för Sara Lidmans romanspråk är det som har kallats det flytande subjektet: ett perspektiv inifrån men med en blick utifrån, från författaren, insmält. Resultatet är en dubbel optik, fullständig solidaritet parad med en smula distans och analys. Läsaren ser det som syns och hörs plus det som eventuellt rör sig därunder.

På scenen är detta svårt att uppnå, då skådespelaren har svårt att fördubbla sig. Där romanerna ännu står friska har känslvärlden i femtiotalspjäserna åldrats. Dramatiken fick vila. Men klimatet i Sverige politiserades, och som plattform för propaganda har scenen i alla

tider varit oslagbar. Med *Gruva* hade Sara skaffat sig såar av material om missförhållanden inom svenskt arbetsliv, och tillsammans med en av de intervjuade i boken, Bror Stålnacke, arbetade hon med ett antal pjäsutspel. ”Pendelgänget” gjordes färdig men uppfördes aldrig, en pjäs som utspelas under några bussturer till och från gruvan och med en rättssak som kärna. Utifrån en av intervjuerna i *Gruva*, med mannen som älskade Mozart, arbetade Sara och Bror länge på en pjäs om örat, även där med en rättssak i centrum, där en arbetare stämmer sitt företag för misshandel på grund av den hörselskada han ådragit sig.

Redan tidigare, hösten 1969, hade Riksteaterns Västerbottenensemble börjat repetera en dramatisering av tre av intervjuerna i *Gruva* med den danske Finn Poulsen som regissör. Projektet förekom dock av strejken som bröt ut i Malmfälten i december och som fick hela pjäsutslaget att framstå som alltför ”modfällt”. Inspirerad av strejken, som skedde utanför facket och den organiserade arbetarrörelsen, skrev Sara i samarbete med Västerbottenensemblen i stället *Marta Marta*, en allegori över triangeldramat folket, kapitalet och arbetarrörelsen. Bokstavligt är det Sundsvallsstrejken 1879 som står modell, och handlingen rör sig om att återta skogen från kapitalet. Marta är folket som sviks av sin älskade Agnar, arbetarrörelsen, som med guldkedja blir länkad vid Possido, ägandet, makten och kapitalet i olika skepnader.

Marta Marta är i hög grad del av och medskapande i den förnyelse av scenkonsten som kom med grupper som Fickteatern, Narren, Pistolteatern, Nationalteatern. Pjäsen är en veritabel fickteater, där handlingen förs fram av tre skådespelare och ett minimum av rekvisita: halsdukar som kan knytas på olika sätt, en brödspade som blir strejkskylt osv. Språket är lyriskt och avskalad, gjort för skådespelarna och deras kroppar med orden bara som ”kolbitar med vilka dom kan förstärka sina ögonbryn”. Varje uppsättning fick på så sätt sin egen karaktär. Efter Västerbottenensemblen kom Tur-teatern där Gösta Ekman regisserade, Borås Stadsteater, Intiman i Malmö, Västerå-

sensemblen, Norrbottensteatern, Studion i Göteborg. Pjäsen utgavs också som bok i Bonniers lilla gröna 1970.

Allegorisk till sin karaktär är också *De Vilda svanarna*, den föreställning som invigde den nybyggda Klarateatern vid Sergels torg i Stockholm den 28 november 1971. Märkligt nog behandlas pjäsen inte alls av mig i min Sarabok, något som med ett uns av förebråelse påpekas av Karin Hallgren och Lena Kåreland i den monografi som de har ägnat uppsättningen, *De vilda svanarna. En pjäs i tiden* (2003). ”Skrubben” styrde nog till stor del mina val och där fanns bara utkast till pjäsen samt en bearbetning gjord för Studiotatern i Malmö. För en meningsfull behandling hade det behövts en föreställningsanalys där teaterns eget material, som hos Hallgren och Kåreland, bildar underlag.

Pjäsen hör hemma både i barnteaterns, Stockholmsscenernas, Vietnamkrigets och Sara Lidmans historia. Teaterchefen på Stadsteatern, Viveka Bandler, engagerade Sara Lidman och Fred Hjelm för uppdraget, och H.C. Andersens saga var redan från början del av idén. I Lidmans och Hjelmns tappning behålls sagans förtrollning och poesi men stoffet vänds samtidigt till en allegori över Vietnamkriget och över effekterna av kolonialism och imperialism i alla delar av världen.

Motivet med separation och förvisning är centralt både i pjäsen och hos Andersen. I sagan skiljs systemen och bröderna åt genom ingripande av styvmodern – i pjäsen Rådinnan – och bröderna tvingas leva i svanskepnad och bo i ett land på andra sidan havet. Bara på natten är de människor, och bara elva dagar om året får de se sitt älskade fosterland. I den förvandling som drabbar dem kan man läsa in den koloniserades påtvingade ”dagansikte” eller gerillasoldatens underjordiska existens eller det nordvietnamesiska folket som under USA:s bombningar levde bara på natten. Systemen lever i längtan efter sina bröder och tvingas så småningom till tystnad även hon, då hon för att kunna återförvandla dem måste sticka nässelskjortor under absolut tystnad för att kasta över dem i soluppgången.

Från Sara Lidmans Vietnamengagemang känner man igen ”skratet i orden” – slagfärdigheten, skämten, leendena och munterheten som hon fann i motståndskampen, hela den ”kärlekens list” som besegrar den övermäktiga fienden. Man känner igen USA:s utsända rådgivare, marionettregimerna som avlöste varandra i Sydvietnam, tvångsförflyttningen av människor, annekteringen av grannländerna och avlövnigen av skogarna som gömde gerillasoldaterna.

Hallgren och Kåreland beskriver utförligt pjäsens uppläggning, med musikinslag, pantomimer, berättare och rytmiserad dialog. De talar om hur den arbetar med ”dubbla koder” på många plan. Den är både saga och verklighet, poesi och politik, och den riktar sig både till barn och vuxna. På Klarateatern gick pjäsen 116 gånger och sågs av 36746 personer, senare sattes den upp av Riksteatern, Studiotatern i Malmö, Svenska Teatern i Helsingfors, Trøndelag Teater i Trondheim, Nationalteatern i Oslo och Odense Teater i Danmark. Vid uruppförandet spelades marionettkungen i hemlandet av Björn Gustafsson, medan den godare men lättledde kungen i grannlandet gjordes av Håkan Serner. Berättare var Öllegård Wellton, systemen Elisa Anita Ekström och bland bröderna fanns Stellan Skarsgård och Johannes Brost. Rådinnan gjordes av Gerd Hagman och Rådaren av Frej Lindqvist. Regin var av Fred Hjelm, musiken av Bengt Ernryd och scenografin av Akke Nordwall.

Till sjuttioalet hör dansteatern *Balansen* och *Skogen* som filmades och gavs i TV 1975. Dansare var Stephen Goldin, Annel Johansson, Hannele Jansson och Nina Lundborg, musiken var av Carl-Axel Dominique med Solar Plexus och rösterna var Monica Dominiques och Tommy Körbergs. I TV-versionen dansade Kerstin Ljunglöf och rösterna var Lena Granhagens och Helge Skoogs. Men från och med den tiden är det bearbetningar av romanerna som gäller, framför allt av Jernbanesviten. Den första, baserad på *Din tjänare hör* och *Vredens barn*, gjordes 1981 av Leif Sundberg på Norrbottensteatern med

premiär i Glommersträsk den 17 oktober 1981. Den andra, även den i bearbetning av Sara Lidman och Leif Sundberg, sattes upp av Västerbottensteatern 1983 i regi av Finn Poulsen.

Värst förebråelser har jag inhöstat – framför allt från Saras vän och livskamrat Leif Sjöberg – för min försummelse av *Hästen och tranan* från 1995, en ”teaterkonsert” av Leif Sundberg som gavs på Orionteatern i Stockholm. Uppsättningen kom till medan jag skrev min bok och jag satt själv med en hel del på repetitionerna, vilket jag kunde ha utnyttjat. Men framför allt försummade jag en underbar och rik korrespondens mellan ”Månstret i Missenträsk” och regissören, där det ges ingångar både till Sara Lidmans dramatiska tänkande och till teaterarbete som sådant.

Om det går att hävda att Sara Lidmans geni ligger mer åt romanen än åt dramatiken, så måste man samtidigt säga att hennes sinne för uppsättningar var ofelbart. Redan det första brevet till Leif Sundberg, skrivet när han allra först frågade om han fick ta upp romanerna, vittnar om omutlig medvetenhet. Hon ger minnen av föreställningar hon sett av honom, där hon framhåller det nödvändiga ”Absurda”, och slutar: ”Jag blir glad om Du kan göra nåt teater ur mina böcker – bara du inte gör det på dialekt!”

Under arbetet för Orionteatern gick telefonen varm och manuskript och kommentarer vandrade fram och tillbaka mellan Missenträsk och Stockholm, inte bara året före utan även året efter premiären. Allt la hon sig i. Timingen – hur vissa sekvenser kanske borde brytas upp, till exempel tiggaren Hårds beskrivning av misshandeln i Ansgars i bagarstuga under storsvagåren, där hon diktar en ramsa att interfoliera med av kören: ”Hård var en horkarl utan like / han gjorde barn i varenda dike.” Karaktärsteckningen – där hon låter en replik återkomma hos en person för att förtydliga och komplicera psykologin. Scenlösningar – hur en jättekappa fodrad med butikshyllor kan få illustrera Didriks köpalkoholism. Osv.

Före Orion spelades *Järnkronan* i dramatisering av Sara Lidman på Norrbottensteatern 1989, och 1988 kom Norrlandsoperans föreställning av en episod ur *Din tjänare hör*, ”Hästen och gossen”, med musik av Jonas Forssell och libretto av Maria Sundqvist. Vad är naturligare än att uppsättningarna baserade på Jernbaneanposets fem första volymer nu följs av fortsättningsdelen, *Lifsens rot*. Stafettpinnen går vidare till Ellenor Lindgren och en betagande enkvinnasföreställning med musik av Nina Sarri Vahlberg.

ANNELIE BRÄNSTRÖM ÖHMAN

Automobilen och den månads- rasande kvinnan i fähuset

Varje knagglighet på vägen sände stötar av lust igenom henne. Hon ville inte vara med på denna resa samt att den inte skulle ta slut.

– Sara Lidman, *Jernbanan 2*, s 495

GENOM HELA SARA Lidmans magnifika romansvit *Jernbanan* träcklas ett känslornas lapptäcke ihop av farligt kolliderande färger – bejakelsen och förnekelsen av lust står alltid i förbindelse med varandra. Det handlar om farliga förbindelser. Och långt mycket farligare än i Hollywoodfilmen med samma namn – ni vet, den som slutar med att Glenn Close som den försmådda kvinnan kokar familjens kanin. Nej, här handlar det mer rätt upp och ner och rakt på sak om det kanske mest förbjudna i vår moderna tid: att undersöka skamgränsen mellan människa och djur – vad i människan som ännu är djur. Och vad mera är: att visa hur kvinnors ännu i våra dagar underkända krafter - erotiska likaväl som intellektuella. Det går en blåst genom sidorna, ett varsel om modernitetens syndfulla njutningar – som småningom visar sig rymma helt andra och farligare sensationer än fartvindens från den första automobilen som rusar fram på den gro-piga grusvägen genom byn.

Ni som har läst romanerna vet hur den där raggiga pälskanten eller klomärket som varnar om djurets närvaro ständigt dyker upp. Vackrast och stoltast tronar den med ”Warjmössan” på Hagars hjässa. Dystert slumrande men småningom kraftfullt upprättad finns den i Didrik Mårtenssons lillasyster Matilda, ”björn-Tilda”, kallade efter en aldrig rättvist lovprisad bragd i barndomen när hon ensam i skogen skrämde en björn på flykten genom att piska den.

Djupast i förödmjukelsen finns den i Anna-Stavas svagsinte kusin Ludvig som genom att avstå från sin mänskliga värdighet och be om att få bli slagen under en fruktansvärd sekund förvandlas till en råtta.

Men farligast, mest hjärtslitande och i djupet mest oroande är den ändå hos Tovan – hittebarnet som en gång varje månad måste låsas in i en kätte i fåhuset för att hennes, som det heter i romanen, ”månadsraseri” är av ett sådant besinningslöst – ja, *djuriskt* – slag att hon omöjligt kan släppas ut bland människor. I sin bur smetar hon in sig med menstruationsblodet och vrålar ut sitt raseri så det ekar genom byn.

När jag precis hade börjat söka mig in i *Jernbanan* på den forskningsväg som sedan skulle bli min bok¹ – träffade jag Sara, hon var förtjust över att jag börjat spåra min väg i ekot av Rönnog Martinssons stora vrede – men förmanade mig bestämt: *Du glömmet väl inte Tovan!*

Och jag glömde förstås inte Tovan. I romanen *Lifsens rot*, den näst sista i *Jernbanan*, är det uppenbart att den ena så att säga kommer med den andra. Men samtidigt är det förledande lätt att låta just FARTENS TJUSNING – den underbara blåsten, äventyrsvinden, som följer kring automobilturen och i allra högsta grad drar som en sprittande vårwind genom hela den Lidmanska meningsbyggnaden – vara

---

1 Annelie Bränström Öhman, ”*kärlek! och någonting att skratta åt! dessutom*”. Sara Lidman och den kärleksfulla blicken, Säter: Pang förlag 2008

det man väljer att ta till minnet. Därför att vi kan skratta åt den. Vi som är så inlevda i modernitetens under att vi inte längre uppfattar det vidunder som alltid slumrar alldeles under ytan.

I *Lifsens rot* är det Tovan som blir både vidundret och dess blodigt söndertrasade byte – och Rönnog är den enda som hör och ser och förstår att hon är vidundrets normaliserade och moderniserade spegelbild. Monsterkvinnan och den moderna yrkeskvinnan går under några andlösa sidor i romanen in och ut ur varandra tankar och drömmar.

Greppet är en klassiker. Men man får gå ända till Charlotte Brontës *Jane Eyre* i mitten av 1800-talet för att finna ett ögonblick av samma magnitud som det som Sara Lidman iscensätter. I *Jane Eyre* heter Tovan Bertha Mason – och är godsherren Mr Rochesters första hustru, som spärrats in på vinden under förevändning att hennes galskap måste hållas undan för världen. När guvernanten Jane Eyre kommer till godset vaknar hon om nätterna av Berthas galna skratt – och skakas av att hon känner igen sig.

För den feministiska litteraturforskningen på 1970- och 80-talen blev Bertha Mason, *den galna kvinnan på vinden*, en bild för den viktorienska kvinnans klaustrofobiska instängdhet i den patriarkala litteraturens fadershus.² På motsvarande vis, med en parafra på den galna kvinnan på vinden, menar jag att man kan se Tovan – som *Den Månadsrasande kvinnan i fähuset* – och se hur Lidman skickligt använder henne som metafor för det påtvingade eller nödtvungna fjättrandet av den kvinnliga sexualiteten som långt in i våra dagar står som sorgkanten kring hela det demokratiska modernitetsprojektet. Och hon gör det få andra författare, vare sig före eller efter henne, vågat göra: hon låter det ske genom att göra kvinnan synlig som både

---

2 Sandra M Gilbert & Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the nineteenth-century Literary Imagination*, New Haven & London 1979

själ och kropp - och tar det fortfarande så skambelagda M-ordet – MENSTRUATIONEN – i bruk för att osäkra gränserna mellan lust och galenskap, mellan frihetsdrömmar och kärlekslängtan.

Men låt oss nu titta lite mer noggrant på hur Lidman arbetar in i episoden i romanen – och med den visar hur det erotiska uppvaknande som den ännu ogifta Rönnog genomgår oundvikligen förankras vid en hemlig skampåle, belägen i skärningspunkten mellan gammalt och modernt. Mellan fähuset och mejeriet, för att prata romanens språk.

När episoden med Automobilturen, fartens tjusning och Tovan inträffar har Rönnog nyligen tillträtt sin andra tjänst som mejerska i Järvliden. Här hon snart ska träffa sitt livs stora kärlek, Didrik Mårtenssons storson Isak Mårten. Men Rönnog är redan en kvinna med ett förflutet. Hennes första fästman, syndikalisten August Engman, har nyss avlidit i lungsot och lämnat henne sin bokkista i arv, men också en begynnande vetskap om erotikerna som väg till självkännedom och kunskap om livets mysterier. Rönnog har värjt sig för det sugande känslodjupet genom att söka fel och brister hos August, i allt från hans kläder till hans ateism. Efter hans död ger flykten – eller flykten – till Järvliden en tids respit från känslostormarna, men bara tills Isak Mårten träder in, omgiven av sitt oroande ljus.

Parallellt med Rönnows och Isak Mårtens hastigt uppblående förälskelse flikas så historien om hittebarnet Tovan in i berättelsen. Den lilla flickan, som anses fredad från onda makter därför att hon hittas av skällkon Tovan, ”själakon”, döps av sina fosterföräldrar till det mer exotiska namnet Tamara. Men som hon visar sig vara folkskygg och hellre hålls bland djuren i fähuset får hon dela sitt namn med kon. Det djuriska i hennes väsen blommar ut för fullt när hon kommer i puberteten och blir ”månadsrasande”. Så förfärande anses hennes beteende vara att fosterfadern Karl-Anders inte ser någon annan lösning än att bura in henne:

[...]när Tovan hade sina saker blev hon rasande, trampade runt och smorde ned sig med reningsblodet. Så att Karl-Anders gatt bygga en golvfast bur åt henne i fåhusladan och myndigheterna ställde fotbojor till förfogande så att husfolket kunde binda henne när det bar till. Sen packade de hö runtom så att hennes olåt inte skulle höras ut till folk.³

Tovans oroande närvaro finns i Rönnogs medvetande, precis som hos alla andra i byn. Men den bibliska referensram som för alla i byn ännu är en levande realitet ger ändå Tovans onämnbare beteende en igenkännbar plats som gör det möjligt att berätta hennes historia: ”Tamara levde som någon av de där historierna i Gamla Testamentet, för vars skull så många läspojkar fått så mycket stryk.” heter det i romanen.⁴

Men för Rönnog blir Tovan också ett levande exempel på de fasor som lurar för varje kvinna som alltför hämningslöst bejakar sin lust. Efter det mest prototypiskt moderna ögonblicket i romanen - premiärturen i kvinnotjusaren Essets automobil – bryter Tovan in i Rönnogs tankevärld som en fullfjädrad demon. Efter bilturen har Rönnog nämligen till sin dubbla förskräckelse både tvingats erkänna för sig själv att upplevelsen av ”*fartens tjusning*” bara kunde beskrivas som djupt erotisk och att hon detta till trots, helt skamlöst, hade bjudit in Esset på kvällskaffe. Till saken hör också att när detta inträffar har Rönnog precis, i vredesmod, gjort slut med Isak Mårten.

När hon kommer hem efter automobilturen upptäcker hon en stor hjärtformad fuktfläck i baken på kappan, som hon först tror är mensblod, men visar sig vara, som det står i romanen: ”en annan väta, klar och oförklarlig”. Rönnog slits i tvära kast mellan lust och skam.

Esset dyker aldrig upp och i samma ögonblick som Rönnog inser

---

3 Sara Lidman, *Lifsens rot: Jernbanan 2*, s. 491.

4 Ibid.

att hennes invit alltså blivit ratad hör hon Tovans djuriska vrål genom fönstret. Lidman skriver:

och ett böl kom nedifrån skogsdungen upp mot landsvägen. Rönnogs råmande uppsänt genom en annan strupe och där var hon *Tovan Den Månadsrasande* armarna till hälften höjda, bröstet putande uppåt och gången – som om HOTET – hårt som en rova – satt uppstoppat i henne och tvingade henne att gå bredbent. Hon flämtade och råmade och grät. Hon tog himmel och jord till vittne: denna hunger varar från släkte till släkte⁵

Vems tårar och vems råmande som är vems är fortsättningsvis omöjligt att avgöra. I denna stund är det uppenbart att Rönnog lever ut sin skam över den erotiska lustens betvingande rus via Tovas månadsrasande brunstvrål. Det är i ekot av detta råmande som hennes tolkning av modernitetsprojektet i termer av yrkeskvinnans självpåtagna ok av förnuft, behärskning och renlighet får sin mest laddade innebörd. Igenkännandet i raseriet och i längtansvrålet skrämmer henne till förnekelse. Den gammaltestamentliga mytologi som omger Tovans gestalt förstärker ytterligare Rönnogs avvärjande av likheten.

Det är tänkvärt att Tovans enda frirum finns i fähuset, det vill säga samma plats där Anna-Stava och Hagar i en annan minnesvärd scen i *Jernbanan* kunde mötas i samförstånd och där Didriks syster björn-Tilda senare skulle förnimma den kroppsliga upprättelsens kraftpotential – när Didriks dotter ertappar henne naken i bykkaret och under en andlös sekund ser henne resa sig upp som en gudinna och utbrister: ”ett sådant skinande uppror, en sådan rosig frånvaro av tukt”.

I Sara Lidmans romanvärld är fähuset kvinnornas och kreaturens plats, ett kroppens fredade territorium utanför vardagens vanliga

---

⁵ *Lifsens rot*, s. 497

skrankor och gränsdragningar mellan folk och få liksom mellan män och kvinnor. Här överlappar djuriskt och mänskligt vartannat. Men Tovans öde visar att gränsen inte heller helt får sättas ur spel. Den som så hämningslöst åt djuriska lustar riskerar till slut att förlora fotfästet i det mänskliga. Efter den råmande natten skickas hon till Pite Hospital. De män som skamlöst utnyttjat hennes belägenhet går däremot fria och omärkta av allt annat än byns skvaller. Androm till varnagel återupprättar Tovans historia den genusordning som till synes utan skavanker följer med in i den nya tiden.

Den upprättelse som björnTilda prövade i bykkaret inför brorsdotterns beundrande ögon är sålunda villkorad. BjörnTildas ”skinande uppror” kan läsas som en subversiv vision av kvinnokroppens ännu inte erkända styrka och sensualism. Den är möjlig att reservationslöst bejaka, men bara inom fåhusets väggar, i systerligt samförstånd.

Men Tovans färd från kalvkätten till hospitalet klargör sedermera hur svindlande kort steget är mellan frirum och isoleringscell. I den gryende modernitetens ljus kan fåhusets kvinnofrihet därför bara rymmas i undantaget, i passagen mellan olika tider och livsskeenden. Mellan död och liv, natt och dag, liksom mellan flicktid och kvinnoblivande.

Där – i det ögonblicket – ska vi låta oss förtjusas – men inte förblindas av FARTENS TJUSNING...

A Sara å jig

ATT MITT I folkhopen staait ihop ve a Sara, he var en verklig en opplevls. Je konna ju taink je!

He vaar som att kollider ve sjölveste urberge, hav I tainkt, eller ve have eller de där norrskene!

Behändi var a no, men, ass emmela, som en trollkärning. Já, I gett sai he!

He bört deri böin Ullbergsträsk om höstn 2000. Ullbergsträsk jer ju som en lit'n böy men he töicktes vaara maang som voor oppa väg, sope a se oppa bron och rort se danna i omgivinga.

I skull berätt om a Victoria Nygren, en kveinn fra Norsjö, som var som en trollkärning hon å och om romana I själen förskräckt, som I had skrive.

He var som en ovanligt livaktig stämning deri bönhuse, tainkt I, men försto eint vå he var. Dem voor som i stor väntan allihop, töickt I, och andäkti, men å anner sia, se ska he ju vara i e bönhus.

A Victoria danna, tainkt I skull no ha vorte som oppjaga å, ja kansk reint a som smickre. Om hon, veill sai, had levd och fatt oppleve.

Men I berätt i alla fall om hennar se gott he gick och om aall änglaväsen hon hade maale och haad omkreing se och som falke danna i Norsjö hade skratte at.

Etter he så vårt he ju kaffi. Eller nainting anne om man veille hava.

Och da första je, danna sto a Sara helt oväntat framför me. He var

som en oppenbarels. I trodd I skull steen, he flimre for öga och golve bört daller. Grann var a ju. Grann och som drottninglik. Insvept i nainting som saag ut som en mantel men kanski vaar en filt.

I vort verkeligen förskraickt. He snurre som runt eini skall'n. Hon vaar ju se oleckligt stor hon, tainkt I, och jig se liten. Att allt va i had skrive framsto nu som e tjoller.

Och da i riktigt for taink oppa ne, bört I skaka. I feick som frossbrytninga danna som a Victoria bruke ha.

Och nöuv skul ve som seit mitt emot varader och dreick kaffi som kveinnen eini köksregiona had koke, eller som a Sara, teblaske.

A Sara, ja, hon behövd ju eint oro se, men jig, hur tro je att he kändes? Ju maar I saag oppa na, desto meiner vort I. I tappe som talförmaga. Hur ska hanna gaa, tainkt I.

Men a Victoria fraa Norrby i Norsjö, som jamnt had vöre som annars, rädde me. Live hon had hadd och konstnärskape hennars. All ängla hon had maale ein i husa och tavlen hon had grävd ner

He vaar svårt pa maang satt de där, om int anne for att böijbon haili tiin slait der i a Sara och kruse och traktere na ve gobulla och flair sorters kaak. En del voor gamere ve syltn och russina. Och se veille dem som viisk ve na, ja harreje vå dem viske och tokese. Och stack fram kaffipanna och varmvattnkanna haili tiin och hälld opp.

Se I hadd som tur mitt i alltihop, som på detta sätt kom bort och just int behövd synes.

Men he var ju som konstigt att dem had bjudd dit me!

Flaar aar etter de där möte i Ullbergsträsk, saag I na igen.

He var paa de där Universitete som he hait. Hon had väl prata där försto I. I töickt att he skull var som roligt å träffa ain gaang deil men just da ve had rake fa öga pa varader, da kom en fotograf farande och knuffe onna me. Flöitt oppa de, sa'n och vifte ve armen.

A Sara skull vara enschammen oppa korte försto I. He begriip ju jig å. Men se vort he ju som he vort, I feick aller prata ve na!

Å tiin gick ju. Se småningom fick I haar att hon precis som oppa fotografie danna verkligen had vorte enschammen. Da töickt i sönn om a, he gjort I, för enschammen veill ju eingen vara. Riktigt enschammen va a no int försto I, hon had ju maang som traindes omkreing a.

Men da reingda en dag och veille att ve skull ga ut å gaa. Ja, he var ju veintem da och kallt. Ve skull träffes oppa halve vägen voor, och he gick ju bra.

Danna sto a Sara å vänte. Je kan ju taink je hur he kändes. A Sara å jig. Gatljuse fäll oppa na och hon, ja I seg he mar som i fortroende, hon sag reint ut som den dar Fader Frost i ABC- boka.

Hon hade laang a stava, som hon nastan som majestätiskt straickt opp mot himmeln och han som där reeger!

Laang en kaapp hadd a och en mööss som inte likne nainting anne. He stack ut som a smaveinga runt om a. He var no meninga, tro I da, att dem skull peka ut väderstrecka. Laing ha I fundere paa vem som kond hava deilverke möössa danna. Hon skull no vara bra å ha da he vaal kallt och man kann se som enschammen.

Så började våra små upptäcktsfärder i grannskapet. Med promenader upp mot Berghem, längs älven eller längs någon av stigama i Gammliaskogen.

Trevande och småpratande. Som kvinnor gör. Bamdomen, mest den och uppväxtåren. Låshungem, den förunderliga skrivlusten och den begynnande, förargliga och obevekliga ålderdomen.

Och saker att undra över.

Men hur haav du konne letta blei å skrii'v, utbrast hon en kväll!

Ja, det kan man fundera över.

Och en kväll när månen vilset gled över hustaken, utbrast hon:

Men du har ju hela det Västerbottniska landskapet avmålat i ditt ansikte!

Ibland gick vi till affären. Sa snart vi kom in, förvandlades hon. Blev vassnäst som en häxa och granskade profiten. Och stal till min förskräckelse då och då en karamell. Som hon sedan belåtet och med triumferande blickar omkring sig tuggade på. Ja det var en upplevelse det.

En kväll, när vi var där, kom ett exemplar av nutidsmänniskan in.

Mobilen i örat och irrande blick. Sara stelnade till. Han har något ont i sinnet, viskade hon och tog fram den stränga blicken.

Han ringer nog bara hem, trodde jag, men inte, i Saras ögon var han en ogärningsman. Kanske hade hon rätt.

Vi hade roligt, jag tror att det var två gamla småflickor som möttes. Som kivades lite och jämförde. Som skruvade ner sig och lekte, inte med dockor, utan med bamaåren och Skelleftebondskan. Gick på jakt i det förflutna och jämförde.

Hur saa je om he, kond a Sara skrei deill om nainting. Da vort I thjvungen att schvåra ve samma möint. Tjertunna, mein du he, sa I, rannfile eller bullstomle. He var som å dreick de dar tomtebrus, ve hurvese och skratte om vortanne och ibland vort he nästan se att taren bort a trell!

Men se vort a ju gammal, a Sara, som mitt i alltihop. I var ju he jig å, se da vort ve ju som lik varader där å. He betydd att ålderdomen smög sig över Sara och sjukdomen. Sjukdomen som vi i likhet med litteraturen just aldrig befattade oss med.

En höstkväll lekte henne en vattenspegel i hågen, ett vatten i rörelse, sa hon. Hon ville gå ner till älven.

Det regnade lite och blåste. Men vi gav oss iväg.

Stavade oss långsamt och med stor försiktighet ner mot älven. Då kom helt plösligt en väldig trötthet över henne.

Vi fick sätta oss på en parkbänk och vila en stund.

Där tog oss tystnaden och ett stort vemod.

Mörker omslöt oss och ålderdomen.

Naturen grät, träden och buskarna. Och inne i höstmörkret glimmade matt och tårögt en bit av Umeälven.

Jag började oroa mig för hemfärden. Någon telefon hade jag inte fått med mig. Men Sara hämtade sig, tog nya tag. Sådan var hon. Vi kom hem.

Sedan blev promenaderna färre och färre. Kortare också. Dagarna började slå ifrån sig, ville knappt veta av oss.

Det blev advent. Jag bakade saffransbröd och ringde till henne. Hon ville gärna komma och sa sig helst vilja ha varm mjölk till saffransbrödet.

En tvärsövermanöver så god som någon. Varm mjölk till saffransbröd. Hon hade rätt förstås, det smakade alldeles förträffligt. Lyfte fram saffranssmaken och värmden två gamla flickor i decembermörkret.

Innan hon gick hem, ville hon se mitt skrivrum, äntligen, som hon sa. Men trappan ställde sig i vägen, gjorde sig för tvär och brant och otillgänglig.

Så skrivrummet fick vara. Nalta rassen i öga vort a.

För än kunde hon. Uppröras och förfäras. Över världen och över människan. Över omslaget till min bok. Nej, skrek hon förfärad, järn och stål, aldrig. Du måste säga nej!

Men dagar kom när hon inte kunde säga nej. När vi på ett sjukhem nästan ordlöst delade en portion stekt palt. Och åt, inte med aptit, utan med andakt.

Pappa Lidman, blickade sorgset ner över oss från väggen, men i fullt samförstånd. Paltens skull vara stekt, he var bäst!

